

JELENA ŽARKOVIĆ
MARKO VLADISAVLJEVIĆ

EKONOMSKI
EFEKTI USLED
MANJEG UČEŠĆA
ŽENA NA
TRŽIŠTU RADA

udruženje
ŽENE NA
PREKRETNICI

Sprovedeno od strane:

giz Deutsche Gesellschaft
für Internationale
Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

Ključni koraci ka
rodnoj ravnopravnosti

EKONOMSKI EFEKTI USLED MANJEG
UČEŠĆA ŽENA NA TRŽIŠTU RADA

JELENA ŽARKOVIĆ
MARKO VLADISAVLJEVIĆ

EKONOMSKI EFEKTI USLED MANJEG UČEŠĆA ŽENA NA TRŽIŠTU RADA

Ova studija je nastala u okviru projekta “Ključni koraci ka rodnoj ravnopravnosti“, koji sprovodi Agencija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena (UN Women), uz finansijsku podršku Evropske unije. Izradu studije je kroz GIZ u Srbiji podržalo i Ministarstvo za ekonomsku saradnju i razvoj Savezne Republike Nemačke (BMZ). Stavovi izneti u studiji pripadaju isključivo autorima i autorkama, i ne predstavljaju nužno stavove UN Women, Ujedinjenih nacija, BMZ/GIZ ili bilo koje druge organizacije pod okriljem Ujedinjenih nacija.

SADRŽAJ

I	Uvod	5
II	Pregled literature	7
III	Metodologija	10
IV	Rezultati	12
	1. Faktori koji utiču na aktivnost žena na tržištu rada	12
	2. Procena ekonomskih troškova usled manje radne aktivnosti žena	15
V	Razlozi neaktivnosti žena	20
VI	Ranjive grupe	23
VII	Položaj žena romske nacionalnosti na tržištu rada	27
VIII	Vrednost neplaćenog rada	30
IX	Zaključna razmatranja	33
X	Preporuke	36
	Literatura:	39
	Aneksi	40

I UVOD

Razlika u stopi zaposlenosti među polovima u Srbiji iznosi 13,5 procentnih poena u korist muškaraca (RZS, 2019). Manji broj žena na tržištu rada ne predstavlja gubitak samo za njih lično, već dovodi do troškova za društvo u celini. **Na individualnom nivou veća zaposlenost nije samo važna za ostvarivanje materijalne sigurnosti, već pruža i kvalitetniji život usled psiholoških prednosti, kao što je osećaj pripadanja, identiteta, autonomije, samopoštovanja i posedovanja socijalnog statusa. Nivo satisfakcije i sreće je u proseku veći za 0,3 procentna poena kod zaposlenih nego kod nezaposlenih žena, dok je osećaj izopštenosti iz društva čak 3 procentna poena veći kod žena van tržišta rada, u odnosu na one koje su zaposlene**¹. Za društvo, manja zaposlenost žena dovodi do smanjenja javnih prihoda po osnovu neplaćenih poreza na rad. Takođe, propuštena zarada koju je žena mogla da ostvari u slučaju da je zaposlena, predstavlja gubitak za privredu, jer su neke firme mogle da ostvare dodatni prihod od prodaje proizvoda i usluga toj osobi. Državni budžet će biti uskraćen za dodatne poreze koji su mogli biti naplaćeni (npr. porez na dodatu vrednost). Istovremeno, javni rashodi su veći, jer nezaposlene žene imaju pravo na novčanu naknadu za nezaposlenost, socijalnu pomoć i druge vidove pomoći iz budžeta.

Ovo istraživanje nastoji da pruži procene ukupnih ekonomskih gubitaka usled manje zaposlenosti žena. Do sada takve procene nisu vršene i zato su naši nalazi važni kako bi se bolje planirale politike usmerene ka unapređenju rodne ravnopravnosti. Metodologiju koju je razvio Eurofound² primenili smo na podacima Ankete o prihodima i uslovima života (Survey on income and living conditions, SILC) za Srbiju. S tim u vezi analizirali smo dve vrste troškova:

1. direktne troškove za javne finansije – potencijalne uštede u socijalnim transferima koje nastaju kada žene rade;
2. indirektno troškove – propuštene zarade, kao i pripadajući iznos poreza i doprinosa koji bi bio uplaćen u državnu kasu, da je više žena angažovano na tržištu rada.

Troškovi neučestvovanja žena na tržištu rada biće procenjeni upotrebom metode koja se koristi u evaluaciji javnih politika (propensity score matching). Kada kažemo javne finansije, mislimo na programe javnih rashoda, kao i na prihode koje država stiče kroz oporezivanje. Među programima javnih rashoda posmatramo koliko žene manje koriste novčanu socijalnu pomoć, dečiji dodatak ili naknadu za nezaposlenost kada rade u odnosu na situaciju kada nisu u radnom odnosu. A sa stanovišta

1 Eurofound (2016), *The gender employment gap: Challenges and solutions*, Publications Office of the European Union, Luxembourg

2 Eurofound (2012), *NEETs – Young people not in employment, education or training: Characteristics, costs and policy responses in Europe*, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

javnih prihoda, zanima nas koliko su više uplate u budžet po osnovu poreza i doprinosa kada imaju posao, u odnosu na situaciju kada su nezaposlene ili neaktivne.

Cilj je da se proceni dohodak koji bi žena imala da je u statusu zaposlenosti. Sva-ka nezaposlena i neaktivna žena biće uparena s ženom koja je zaposlena, a imaju-ći u vidu godište, bračni status, ukupan broj dece, prisustvo dece različite starosti, zdravstveno stanje, mesto stanovanja, ukupan broj odraslih u domaćinstvu, kao i prisustvo u domaćinstvu partnera koji je zaposlen. Predstavićemo dve projekcije ekonomskih troškova, usled manjeg angažovanja žena na tržištu rada. Jedna je pro-jekcija gde pretpostavljamo da bi došlo do potpunog zatvaranja jaza u zaposlenosti između žena i muškaraca, odnosno procenjujemo gubitke koji postoje zato što žene nisu u jednakoj meri angažovane na tržištu rada kao i muškarci. Ipak, pošto se žene međusobno razlikuju po nivou spremnosti da započnu zaposlenje, procenićemo ukupne direktne i indirektno troškove kada se uzmu u obzir samo neaktivne žene koje su spremne da se zaposle. Taj scenario zovemo „sužavanje jaza”, za razliku od prethodnog koji se odnosi na njegovo zatvaranje.

U drugom delu studije veću pažnju posvećujemo ranjivim grupama, i to ženama koje su izložene siromaštvu, imaju neki vid invaliditeta, žive u ruralnim krajevima, zatim one koje su bez partnera i žene s niskim kvalifikacijama i malim brojem godina radnog iskustva. Žene iz romske populacije, kao ranjiva grupa, ne mogu da budu analizirane na osnovu podataka iz SILC ankete, pošto ne postoji pitanje o nacionalnoj pripadnosti. Analiza posvećena njihovoj situaciji na tržištu rada data je na osno-vu poslednjih raspoloživih podataka iz Ankete o radnoj snazi iz 2016. godine.

Ovo je prvo istraživanje za Srbiju koje računa ukupne ekonomske troškove, usled niže participacije žena na tržištu rada, a to znači i propuštene zarade i veći teret za javne rashode usled rasta izdataka na socijalne naknade kada žene ne rade. Jedino prethodno istraživanje na sličnu temu za Srbiju i još nekoliko zemalja Zapadnog Balkana³, računalo je jaz u zaposlenosti i samozaposlenosti između žena i muškaraca, kao i efekat tog jaza na produktivnost i dohodak po glavi stanovnika. **Rezultati ove studije pokazuju da su ukupni ekonomski gubici usled manje participacije žena na tržištu rada u odnosu na muškarce značajni i kreću se od 4,2% do 4,8% bruto domaćeg proizvoda, u zavisnosti od scenarija koji posmatramo. Da bismo stekli bolji utisak o veličini gubitka, to je približno jednako jednom i po godišnjem budžetu za obrazovanje.**

Struktura studije je sledeća. Nakon kraćeg uvoda sledi pregled literature kroz koji analiziramo rezultate drugih istraživanja na sličnu temu za zemlje Evropske unije, i šire, za zemlje OECD-a. Potom, u trećem poglavlju predstavljamo metodologiju istraživanja i podatke. Četvrti deo analizira rezultate, najpre za model aktivnosti u kojem određujemo značaj različitih individualnih i porodičnih faktora na učestvo-vanje žena na tržištu rada, a potom i gubitke usled manje participacije, ukupno i po ranjivim grupama. S obzirom na to da posmatramo i scenario „sužavanja” jaza u zaposlenosti između žena i muškaraca, jer imamo u vidu da nisu sve žene u mogućnosti da počnu da rade, u nastavku analiziramo razloge njihove neaktivnosti. To su često obaveze u domaćinstvu poput čuvanja dece i brige o starijim članovima, jer, u nedostatku pristupačnih usluga koje bi mogle da se kupe na tržištu, ove aktivnosti u porodičnoj raspodeli posla postaju obaveza žena. Naravno, moguć je i drugačiji pogled na ove aktivnosti, i to je tema poslednjeg poglavlja, gde analiziramo vrednost neplaćenog rada koji dominantno vrše žene u svim zemljama.

3 Cuberes, D and Teignier, M. 2015. *How Costly Are Labor Gender Gaps? Estimates for the Balkans and Turkey*, Policy Research Working Paper 7319

II PREGLED LITERATURE

Istraživanje Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD, 2012)⁴ pokazalo je da je od devedesetih godina, otkako su žene u Zapadnoj Evropi krenule više da se uključuju na tržište rada, smanjenje jaza između muške i ženske zaposlenosti doprinelo je godišnjem ekonomskom rastu po 25% svake godine od 1995. na dalje. U zemljama Istočnog bloka, nakon perioda komunizma koji je beležio visoku stopu participacije žena i višu od kapitalističkih zemalja na istom ili višem nivou razvoja, dolazi do pada zaposlenosti žena usled privatizacije i ekonomskog restrukturiranja. Istraživanje koje je obuhvatilo sve bivše komunističke zemlje pokazuje da su privrede, koje su se nakon 1990. godine odlučile za putanju ekonomskog razvoja zasnovanu na stranim direktnim investicijama usmerenim ka reindustrijalizaciji, značajno umanjile mogućnost većeg uključivanja žena na tržište rada. Naime, ovakva putanja ekonomskog restrukturiranja uticala je na obrazovne politike koje se nisu okrenule razvoju opštih kvalifikacija i visokog obrazovanja, pa su tako značajno usporile razvoj usluga zasnovanih na znanju koje pružaju veće šanse za zapošljavanje žena⁵. Zemlje koje su se odlučile za investiranje u obrazovanje i na taj način doprinele lakšoj reintegraciji žena na tržište rada, nakon raspada komunizma predstavljaju manjinu među bivšim komunističkim privredama. Uglavnom, tu prednjače Baltičke zemlje uz Sloveniju i Bugarsku koje se danas nalaze, kako pokazujemo u nastavku ovog poglavlja, u samom vrhu po stopama zaposlenosti žena u Evropskoj uniji i imaju najniži rodni jaz u zaposlenosti.

Ukoliko je znatno manji broj žena aktivan na tržištu rada u odnosu na muškarce, to znači da se dobar deo produktivnih potencijala jedne zemlje ne koristi. Zato kažemo da bi smanjenje jaza između stope zaposlenosti žena i muškaraca doprinelo rastu bruto domaćeg proizvoda, baš kao što se to desilo u Zapadnoj Evropi nakon 1995. godine. U svom istraživanju za zemlje članice Evropske unije Lofstrom (2009)⁶ procenjuje da bi se dobici kretali od 14% u Sloveniji do preko 40% BDP-a u slučaju Malte, Grčke ili Holandije. **Na razliku u veličini potencijalnih koristi za BDP utiče nekoliko faktora: trenutni jaz u stopi zaposlenosti između polova, stopa zaposlenosti žena koje rade s delimičnim radnim vremenom i nivo produktivnosti žena u odnosu na muškarce (gde se produktivnost meri preko zarade).** Naime, poznato je da žene, obično zbog porodičnih obaveza, u većoj meri prihvataju poslove s delimičnim radnim vremenom. Ukoliko bi se njihova zastupljenost na ovakvim poslovima smanjila, odnosno veći broj prešao na poslove

4 OECD (2012), Closing the gender gap: Act now, OECD Publishing, Paris.

5 Avlijaš, S. (2017). *Žene i rad. Ka političkoj ekonomiji tranzicije*. Akademsko knjiga. Novi Sad.

6 Lofstrom, A. (2009). Gender equality, economic growth and employment. Swedish Ministry of Integration and Gender Equality. http://www.eurosfairer.prd.fr/7pc/doc/1261581381_eu_studie_gender_growth_sidvis.pdf

s punim radnim vremenom, to bi, takođe, doprinelo rastu BDP-a. Najzad, kada produktivnost žena merimo preko zarada i ukoliko bi se ona izjednačila s produktivnošću muškaraca, odnosno smanjio rodni jaz u zaradama, to bi uvećalo raspoloživu vrednost bruto društvenog proizvoda.

Interesantno je da vidimo u Tabeli 1 koliko svaki od ova tri faktora pojedinačno doprinosi bruto domaćem proizvodu i kako se to menja od zemlje do zemlje. Recimo, zemlje koje inače imaju visoke stope zaposlenosti žena, kao što su skandinavske zemlje, Švedska (80% stopa zaposlenosti) ili Finska (75%), doprinos rasta zaposlenosti žena uvećanju BDP-a je oko 15%. Za razliku od njih, u Grčkoj je svega 49% žena starosti od 20 do 64 godine zaposleno, te je doprinos ovog faktora BDP-u mnogo veći i ide i do 57%.

Tabela 1. Potencijalni rast BDP-a u zemljama EU nakon potpune rodne jednakosti na tržištu rada (u %)

	Doprinos zaposlenosti	Doprinos delimičnog radnog vremena	Doprinos jaza u zaradama
Grčka	57	22	21
Holandija	20	52	28
Irska	34	45	21
Velika Britanija	23	49	27
Italija	65	29	6
Austrija	33	29	38
Španija	55	20	25
Nemačka	28	34	38
Mađarska	46	26	29
Estonija	22	17	61
Belgija	42	42	16
Danska	23	39	38
Francuska	36	28	37
Švedska	16	41	43
Finska	14	32	54
Bugarska	47	12	41
Slovenija	54	18	28

Izvor: Lofstrom (2009)

Zaposlenost s delimičnim radnim vremenom⁷ je veoma zastupljena među ženama u Holandiji (74% od ukupne zaposlenosti, a svega 23% među muškarcima), te ako bi se procenat žena i muškaraca koji rade nepuno radno vreme u ovoj zemlji izjednačio, doprinos ovog faktora uvećanju BDP-u bi bio čak 52%. S druge strane, u Bugarskoj svega 2% žena, ali i skoro isti procenat muškaraca radi na poslovima s delimičnim radnim vremenom, tako da je doprinos ovog faktora uvećanju BDP-a veoma mali. Najzad, Estonija ima najveću razliku u zaradama između polova⁸, tako da bi eliminisanje ovog jaza najviše doprinelo povećanju BDP-a, čak 61%. Italija, pak, ima

7 <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/EDN-20200306-1>

8 https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Gender_pay_gap_statistics

vrlo nizak jaz u zaradama, među najnižima u Evropi, i zato je doprinos ovog faktora povećanju BDP-a vrlo mali, svega 6%.

Za naš region, jedino istraživanje na ovu temu je rad Teignier and Cuberes (2015)⁹ koji posmatra tržište rada Balkana (Albanija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Kosovo, Severna Makedonija, Crna Gora, Srbija) i Turske. Ove zemlje su izabrane zbog niske participacije žena na tržištu rada, i tu se posebno ističe Kosovo gde je svega 31 žena na svakih 100 muškaraca aktivna na tržištu rada. Zato i ne iznenađuje rezultat autora koji pokazuje da upravo Kosovo ima najveći gubitak – od 20% u ukupnom nacionalnom dohotku usled visokog radnog jaza na tržištu rada. Najmanji gubitak nalaze u Hrvatskoj, svega 6%, dok je u Srbiji oko 9%. Teignier i Cuberes dalje raščlanjuju ukupan gubitak u nacionalnom dohotku po starosnim grupama žena. Za većinu zemalja nalaze da je najveći gubitak od oko 41% od ukupnog gubitka u dohotku usled manje aktivnosti žena u starosnom interval od 36 do 50 godina u odnosu na muškarce iste dobi. Potom za žene od 51-65 godina gubitak iznosi 29%, a najmanji gubitak u dohotku od 12% je kod mladih žena od 15 do 24 godine.

Njihovo istraživanje pokazuje da su i u Srbiji najveći gubici usled manje aktivnosti žena koje se nalaze u starosnom intervalu od 36-50 godina (gubitak od 38,7%), a nakon toga ukoliko su manje aktivne žene od 51 do 65 godina starosti (35%). Najmanji gubitak nastaje usled manje aktivnosti mladih žena od 15 do 24 godine (9%).

Na globalnom nivou ILO¹⁰ je procenio potencijalne ekonomske dobitke usled veće zaposlenosti žena. Pretpostavljaju da se jaz u rodnoj zaposlenosti ne bi u potpunosti zatvorio, odnosno zaposlenost žena izjednačila sa stopom zaposlenosti muškaraca, već da bi se dostigao idealni jaz koji je jednak medijalnom¹¹ iznosu jaza među zemljama Severne Amerike i Evropske unije u 2012. godini. Taj idealni jaz je iznosio 11,7 procentnih poena i odgovarao vrednosti razlike u rodnoj zaposlenosti u Holandiji u tom trenutku. Scenario pretpostavlja da će zemlje koje imaju jaz iznad idealnog u narednih pet godina (do 2017. godine) smanjiti jaz na polovinu razlike između njihovog i idealnog jaza. Globalno posmatrano, dobijaju dodatnih 1,6 biliona (10¹²) dolara usled većeg angažovanja žena na tržištu rada. Ekonomski dobici su veliki za sve regione, a ponajviše za Bliski Istok i Severnu Afriku.

9 Cuberes, D. and Teignier, M. 2015. *How Costly Are Labor Gender Gaps? Estimates for the Balkans and Turkey*, Policy Research Working Paper 7319

10 ILO (2012). *Global Employment Trends for Women 2012*, International Labour Office – Geneva

11 Vrednost koja se nalazi tačno na sredini raspodele zemalja poređanih od najmanjeg do najvećeg rodnog jaza u stopi zaposlenosti.

III METODOLOGIJA

Prvo ćemo oceniti ekonometrijski model participacije žena na tržištu rada da bismo analizirali od kojih sve faktora zavisi učešće žena na tržištu rada. Ovakav model nam omogućava da procenimo verovatnoću da žena učestvuje ili ne na tržištu rada u zavisnosti od individualnih i porodičnih karakteristika. Zavisna promenljiva uzima vrednost 1 ako je žena aktivna i 0 ako nije¹², dok nezavisne promenljive uključuju sledeće karakteristike: godine starosti, nivo obrazovanja, posedovanje trajnog oboljenja ili invaliditeta, život s partnerom, partnerov nivo obrazovanja i njegov status na tržištu rada (da li je zaposlen ili ne), broj dece u domaćinstvu i njihova starost, da li je u pitanju samohrani roditelj, broj starih u domaćinstvu s preko 70 godina i region Srbije u kojem žena živi.

Kao što smo pomenuli u uvodu, posmatraćemo dve vrste troškova koji su posledica manjeg angažovanja žena na tržištu rada. Direktni troškovi za javne finansije su potencijalne uštede u socijalnim transferima koje nastaju kada žene rade. Pošto porodične okolnosti, a posebno prisustvo dece u domaćinstvu, utiče na primanje određenog broja socijalnih naknada, to su važni elementi koje bi trebalo uzeti u obzir prilikom analize integracije žena na tržište rada. Na taj način, kada analiziramo direktne troškove za javne finansije, ne posmatramo samo individualne socijalne transfere, već i naknade na nivou domaćinstva.

Tabela 2. Vrste troškova koje država ima usled manje aktivnosti žena na tržištu rada

Direktni troškovi	Indirektni troškovi
Socijalne naknade na individualnom nivou	Prihodi od zaposlenja u novcu
Naknada za nezaposlenost	Nenovčani prihodi od zaposlenja
Starosne penzije	Doprinosi na teret poslodavca
Naknade za bolovanja	Doprinosi za privatno penziono osiguranje

12 Za definiciju kategorija na tržištu rada koristi se ILO definicija. Zaposlene žene su one koje su mar kar sat vremena u toku prethodne sedmice radile. Sa druge strane, kod žena koje nisu radile u prethodnih nedelju dana razlika između nezaposlenih i neaktivnih žena je u tome što su nezaposlene žene aktivno tražile posao i spremne su da počnu da rade, dok neaktivne ne traže aktivno posao ili nisu spremne da počnu da rade.

Naknade za invaliditet	Prihodi/gubici od samozaposlenja
Naknade za obrazovanje	Penzije iz privatnog osiguranja
Socijalne naknade na nivou domaćinstva	
Naknade vezane za porodicu ili decu (dečiji dodatak, roditeljski dodatak)	
Naknade vezane za domaćinstvo (novčana socijalna pomoć)	
Ostale socijalne naknade	

Kada govorimo o indirektnim troškovima gde računamo propuštene zarade, kao i pripadajući iznos poreza i doprinosa koji bi bio uplaćen u državnu kasu da je više žena angažovano na tržištu rada, tu pripadaju sledeće stavke: zarada i svi dodaci na platu, nenovčani dohodak zaposlenog, doprinosi za socijalno osiguranje na teret radnika i zaposlenog, a u slučaju samozaposlenja ostvareni dobitak ili gubitak (Tabela 2).

Model participacije žena na tržištu rada, kao i troškove, procenjujemo na osnovu podataka iz Ankete o prihodima i uslovima života za 2017. godinu. Anketu je sproveo Republički zavod za statistiku Srbije i ona pruža nacionalno i regionalno reprezentativne podatke o dohotku, siromaštvu i uslovima života za Srbiju i najvažniji je instrument uporedne procene siromaštva u Evropskoj uniji (prema EUROSTAT-u). U 2017. godini anketirano je 5.224 domaćinstava, odnosno 14.155 lica starih 16 i više godina. Za procenu udela žena među neaktivnim/nezaposlenim koje su spremne i žele da počnu da rade, koristimo podatke iz Ankete o radnoj snazi.

IV REZULTATI

1. Faktori koji utiču na aktivnost žena na tržištu rada

Prvo analiziramo rezultate koje smo dobili ocenjivanjem modela aktivnosti na tržištu rada, koji nam otkriva koji to faktori povećavaju, a koji smanjuju verovatnoću žena da budu aktivne na tržištu rada. **U uzorak za ocenjivanje modela ulaze sve žene radnog uzrasta, i to starosti između 20 i 64 godine. Prema podacima ankete SILC tu populaciju čini oko 2,1 miliona žena od čega su 58,1% aktivne (zaposlene 44,3%, a nezaposlene 13,8%), a neaktivne žene čine 41,9%.**

Tabela 3: Faktori aktivnosti na tržištu rada u Srbiji

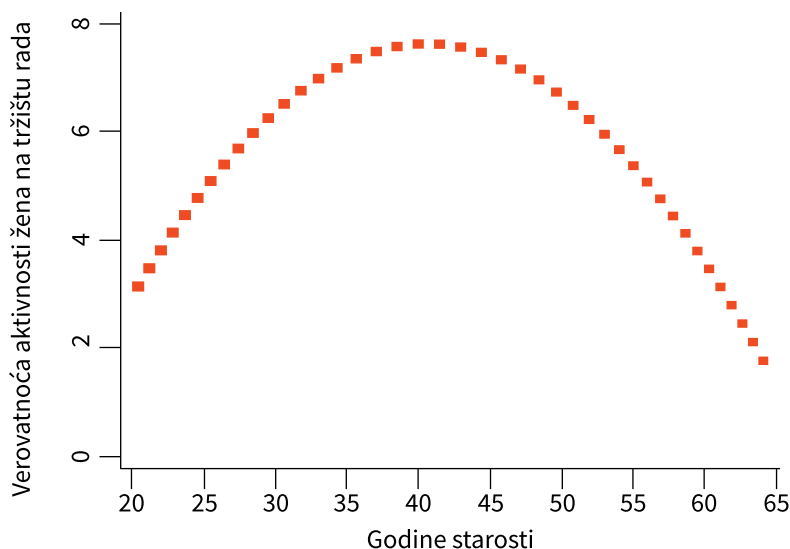
Varijable	Koeficijent	Standardna greška
Godine starosti	0.078***	(0.003)
Godine starosti na kvadrat	-0.001***	(0.000)
Nisko obrazovanje (kategorija za poređenje)		
Srednje obrazovanje	0.151***	(0.018)
Više ili visoko obrazovanje	0.327***	(0.022)
Trajno oboljenje ili invaliditet	-0.075***	(0.014)
Van braka (kategorija za poređenje)		
Partner - nisko obrazovanje	-0.088***	(0.025)
Partner - srednje obrazovanje	-0.064***	(0.020)
Partner - visoko obrazovanje	-0.077***	(0.026)
Partner zaposlen	0.135***	(0.017)
Broj odraslih u domaćinstvu	-0.000	(0.005)
Broj dece u domaćinstvu (0-3 godine)	-0.028**	(0.014)
Broj dece u domaćinstvu (4-6 godina)	-0.028*	(0.015)
Broj dece u domaćinstvu (7-14 godina)	-0.005	(0.010)
Samohrani roditelj	0.042*	(0.027)

Broj starih u domaćinstvu (preko 70 godina)	0.002	(0.012)
Gradsko područje	0.050***	(0.012)
Beograd (kategorija za poređenje)		
Vojvodina	-0.036*	(0.019)
Zapadna i Centralna Srbija	-0.028	(0.018)
Istočna i Južna Srbija	-0.025	(0.019)
Uzorak	5,053	

*Napomena: U tabeli su prikazani marginalni efekti. Robusne standardne greške u zagradi. *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$*

Rezultati ocenjivanja modela prikazani u Tabeli 3 pokazuju da godine starosti značajno povećavaju aktivnost žena na tržištu rada u Srbiji, ali i da, kako žene postaju starije, verovatnoća aktivnosti opada (negativan predznak kod promenjive Godine starosti na kvadrat). Drugim rečima, odnos godina starosti i aktivnosti ima oblik obrnutog slova U: kako žene stasale za uključivanje na tržište rada (dakle, sve iznad 20 godina) stare, njihova aktivnost raste, a onda, nakon određenih godina starosti, ponovo počinje da opada (Slika 1). Tabela 3 takođe ukazuje i na to da, što je viši nivo obrazovanja, veća je i verovatnoća da će žena biti aktivna na tržištu rada.

Slika 1. Verovatnoća aktivnosti žena na tržištu rada u odnosu na godine starosti

Žene u braku imaju manju verovatnoću da su aktivne na tržištu rada, nego žene koje nisu u bračnoj zajednici. Ukoliko partner ima samo osnovni nivo obrazovanja, verovatnoća da će žena biti aktivna je manja za 8,8 procentnih poena (pp) u odnosu na ženu van braka. U pogledu partnerovog zaposlenja, žene čiji je partner zaposlen imaju veću verovatnoću da budu aktivne na tržištu rada u odnosu na žene čiji je partner nezaposlen i to za 13,5 pp.

U skladu sa teorijskim diskusijama, žene koje imaju mlađu decu u domaćinstvu (od 0 do 3 godine, ili od 4 do 6 godina) imaju manju verovatnoću za 2,8 pp da budu aktivne na tržištu rada, dok prisustvo dece od 7 do 14 godina ne utiče na njihovu aktivnost. Sa druge strane, ukoliko je žena samohrani roditelj, verovatnoća da će biti aktivna na tržištu rada je veća za 4,2 pp u odnosu na ženu u braku. Prisustvo starijih članova domaćinstva (preko 70 godina) ne utiče značajno na aktivnost žena.

Konačno, verovatnoća aktivnosti žena je veća u gradskim sredinama nego u seoskim, i to za 5 pp, i viša u Beogradu nego u ostalim regionima Srbije (iako verovatnoća za regione Zapadne i Centralne i Istočne i Južne Srbije nije statistički značajna). Recimo, u tabeli vidimo da je verovatnoća aktivnosti za žene u Vojvodini za 3,6% pp manja u odnosu na aktivnost žena u Beogradu.

U poređenju s rezultatima za zemlje Evropske unije uočavamo mnogo sličnosti. Aktivnost raste s godina, posebno u Sloveniji, no nakon određenog doba počinje da opada (Eurofond, 2016). U svim zemljama žene s nivoom obrazovanja iznad osnovnog imaju veću verovatnoću da učestvuju na tržištu rada. Najveći pozitivni efekti posedovanja srednjeg nivoa obrazovanja prisutni su u Slovačkoj, a najmanji u Grčkoj. Visoko obrazovanje ima najveći pozitivan efekat na participaciju i to za preko 40 pp veću verovatnoću u odnosu na žene s niskim nivoom obrazovanja na Malti, za oko 30 pp veću u Bugarskoj, Mađarskoj, Irskoj, Litvaniji, Poljskoj, Rumuniji, Slovačkoj i Sloveniji. Srbija je vrlo blizu ove grupe zemalja s obzirom na to da i kod nas visoko obrazovanje ima najveći pozitivan efekat na participaciju: za 33 procentna poena je veća verovatnoća da žene s visokim obrazovanjem budu aktivne u odnosu na žene s niskim nivoom obrazovanja. Dakle, u zemljama istočne Evrope posedovanje univerzitetske diplome mnogo više povećava šanse da se žena aktivira na tržištu rada nego u drugim evropskim zemljama.

Pozitivna veza između partnerog i ženinog zaposlenja je posebno izražena u Danskoj i Velikoj Britaniji, gde se beleži verovatnoća iznad 20 procentnih poena. Srbija je u tom pogledu, s verovatnoćom od 13,5 poena bliža Češkoj, Mađarskoj i Rumuniji. U većini drugih zemalja, verovatnoća da žene čiji je partner zaposlen i same budu zaposlene (u odnosu na žene koje nisu u bračnoj zajednici ili čiji je partner nezaposlen) manja je od ovog iznosa.

U Austriji, Češkoj, Estoniji, Finskoj i Mađarskoj prisustvo malog deteta u domaćinstvu (od 0 do 3 godine) smanjuje verovatnoću učestvovanja na tržištu rada za više od 50 pp. U Srbiji, pak smanjuje svega 2,8 pp što je najbližije Sloveniji, Litvaniji i Portugaliji.

Da sumiramo. Postoji nekoliko faktora koji utiču na aktivnost žena u Srbiji. Kada su u pitanju godine starosti, uočavamo da, kako žene postaju starije, verovatnoća aktivnosti opada. Obrazovanje pozitivno utiče na aktivnost, jer žene sa višim nivoom obrazovanja imaju višu verovatnoću da se aktiviraju na tržištu rada. U pogledu bračnog statusa, žene u braku imaju manju verovatnoću da postanu aktivne na tržištu rada nego žene koje nisu u bračnoj zajednici. Takođe, ako je partner zaposlen to povećava verovatnoću i da žena bude aktivna. Prisustvo dece u porodici, posebno male dece, smanjuje verovatnoću aktivnosti. Ipak, kod samohranih majki, spremnost na uključivanje na tržište rada je veća u odnosu na žene koje dolaze iz dvoroditeljskih porodica. Prisustvo starijih članova domaćinstva (preko 70 godina) ne utiče značajno na aktivnost žena. Najzad, aktivnost žena je veća u gradskim sredinama nego u seoskim.

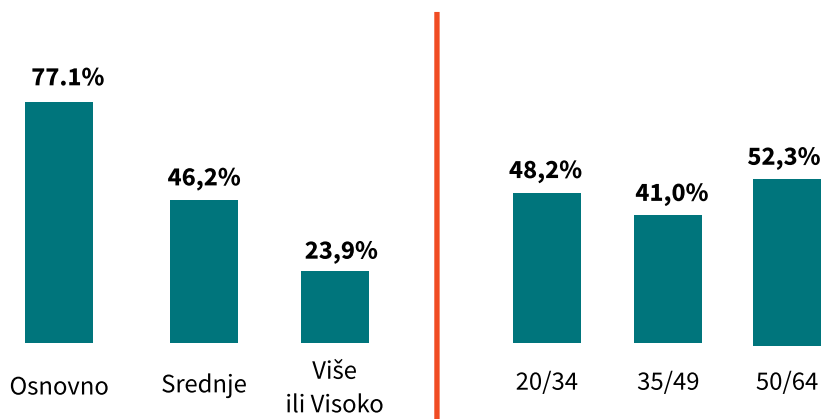
2. Procena ekonomskih troškova usled manje radne aktivnosti žena

U populaciju žena koje mogu postati aktivne na tržištu rada ulaze nezaposlene i neaktivne žene (prema definiciji ILO) starosti između 20 i 64 godine, isključujući studentkinje i penzionerke. Zaposlene žene koje su u toku prethodne godine radile makar jedan mesec poredimo sa ovako definisanom grupom neaktivnih i nezaposlenih da bismo procenili troškove koji nastaju zbog toga što su ove žene isključene iz zaposlenosti. Zbog veličine uzorka po uzrasnim i obrazovnim grupama, analizu radimo zajedno za neaktivne i nezaposlene žene.

U cilju procene troškova posmatramo zaposlene žene (k njih ima ukupno 896,510) i nezaposlene/neaktivne (777,761). U ukupnoj populaciji žena, učešće nezaposlenih/neaktivnih žena u uzorku iznosi 46,5%. Slika 2 pokazuje da se ovo učešće značajno razlikuje pre svega u zavisnosti od nivoa obrazovanja. Učešće nezaposlenih/neaktivnih žena u uzorku je najviše kod onih sa osnovnim obrazovanjem (77%), zatim kod osoba sa srednjim (46%) i najniže kod žena sa visokim obrazovanjem, svega 24%. Iako manje izražene, razlike postoje i po godinama starosti. Višu nezaposlenost/neaktivnost imamo kod mlađih (20/34) i starijih (50/64) žena u uzorku.

Slika 2: Učešće nezaposlenih/neaktivnih žena u ukupnom uzorku žena

Napomena: procenti predstavljaju populacione vrednosti

(korigovane za populacione pondere)

Troškovi izgubljenih prihoda kada žene ne rade ocenjeni su uz pomoć metoda uparivanja (eng. Matching method). Konkretno, da bismo ocenili kolika bi bila zarada žene koja je trenutno nezaposlena/neaktivna kada bi se ona uključila na tržište rada, koristimo metodu „najbližih suseda”. Procedura se odnosi na postupak gde za svaku nezaposlenu/neaktivnu ženu iz uzorka pronalazimo zaposlenu ženu koja je iz iste starosne i obrazovne grupe, koja ima isti status u pogledu invaliditeta, nalazi se u istom regionu i tipu naselja, i ima isti porodični status (prisustvo dece uzrasta 0 do 3; 4 do 6 i 7 do 14 godina; bračni status i status samohranog roditelja). Nakon uparivanja, zarada zaposlene žene koja je „najbliži sused” one neaktivne/nezaposlene po nizu istih karakteristika postaje njena zarada.

Ocena jediničnih troškova

Jedinični troškovi nezaposlenosti i neaktivnosti žena izračunati su najpre za tri starosne i tri obrazovne grupe (ukupno devet grupa). Jedinični troškovi predstavljaju zbir direktnih troškova javnih finansija (koje čine zbir individualnih transfera i socijalnih naknada na nivou domaćinstva) i indirektnih troškova nastalih usled nezaposlenosti (zbir propuštene zarade i propuštenih poreza i doprinosa po tom osnovu) za svaku ženu. Tabela 4 prikazuje jedinične troškove za devet kategorija žena.

Primećujemo da su direktni troškovi za javne finansije manji od indirektnih troškova, odnosno propuštenih zarada, kao i pripadajućeg iznosa poreza i doprinosa koji bi bio uplaćen u državnu kasu da je više žena angažovano na tržištu rada. Indirektni troškovi rastu s rastom nivoa obrazovanja i duplo su veći kod žena s visokim nivoom obrazovanja u odnosu na one samo s osnovnom školom. To je očekivano s obzirom na to da žene koje imaju visoko obrazovanje mogu da očekuju višu zaradu kada se angažuju na tržištu rada.

S druge strane, troškovi u vidu isplaćenih socijalnih naknada iz državnog budžeta su veći za žene s nižim stepenom obrazovanja bez obzira na njihovu starost. Posebno su visoke porodične naknade, što sugerise da žene s nižim novom obrazovanja žive u siromašnijim porodicama, koje su u većoj meri korisnici socijalnih transfera. Visoko obrazovane žene starosti od 50 do 64 godine jedino imaju više iznose individualnih naknada u odnosu na žene nižeg nivoa obrazovanja, što je posledica primanja penzija.

Tabela 4. Jedinični troškovi nezaposlenosti/neaktivnosti žena

Obrazovanje	Godine starosti	Ukupan broj žena	Ukupni troškovi	Direktni troškovi javnih finansija		Indirektni troškovi
				Individualne naknade ¹³	Porodične naknade ¹⁴	
Osnovno	20/34	48,972	655,686	10,257	66,908	578,522
	35/49	90,858	711,469	7,546	38,895	665,028
	50/64	110,592	688,868	11,498	24,979	652,391
Srednje	20/34	124,477	734,534	2,148	32,329	700,057
	35/49	165,536	825,535	2,902	18,204	804,429
	50/64	133,600	759,894	23,630	12,540	723,724
Visoko	20/34	55,792	1,171,789	3,594	15,900	1,152,295
	35/49	28,973	1,262,919	0	6,483	1,256,436
	50/64	18,961	1,386,185	46,455	6,952	1,332,778

Napomena: populacione vrednosti (korigovane za populacione pondere), godišnji jedinični troškovi u RSD

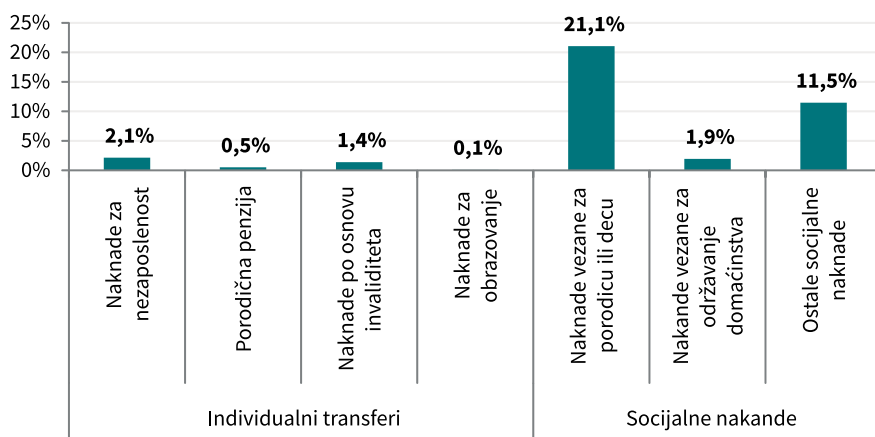
Među transferima koji idu pojedincu (Tabela A1, Slika 3), dominiraju naknade za nezaposlenost (prima ih 2,1% ili 16,681 neaktivnih/nezaposlenih žena) i naknade za invaliditet (1,4% ili 10,804 žena). Ostatak su porodične penzije (3,949) i naknade

13 Individualne naknade uključuju sledeće kategorije: naknada za nezaposlenost, starosne penzije, naknada za bolovanja, naknade za invaliditet, naknade za obrazovanje.

14 Porodične naknade uključuju Naknade vezane za porodicu ili decu (dečiji dodatak, roditeljski dodatak), Naknade vezane za domaćinstvo (novčana socijalna pomoć) i ostale socijalne naknade.

za obrazovanje tipa stipendija (715). **Sve u svemu, ukupan broj žena koje primaju neki oblik socijalnih davanja (31,628) vrlo je mali u odnosu na ukupan broj nezaposlenih/neaktivnih žena (777,760).** Ipak, na aktivnost žena na tržištu rada utiču i naknade koje se primaju na nivou domaćinstva (Tabela A2, Slika 3). Čak 21% ili 163,752 nezaposlenih/neaktivnih žena živi u domaćinstvima koje primaju neke od naknada vezanih za decu (dečiji dodatak, roditeljski dodatak), 11,5% njih ili 89,152 živi u domaćinstvima koja primaju ostale socijalne naknade gde je najznačajnija novčana socijalna pomoć, a 1,9% ili 15,116 žena u porodicama koje prima olakšice za plaćanje komunalija za struju).

Slika 3: Procenat neaktivnih/nezaposlenih žena koji prima neki oblik socijalne naknade

Ukupno, 28% svih nezaposlenih/neaktivnih žena prima neki oblik socijalne naknade, što je značajan procenat. Iz ranijih istraživanja znamo da socijalne naknade snažnije utiču na neaktivnost žena nego muškaraca. Vladislavljević i Žarković (2016)¹⁵ su pokazali da je verovatnoća da žena bude neaktivna kada prima socijalne naknade (pre svega novčanu socijalnu pomoć i dečiji dodatak) dvostruko veća od verovatnoće neaktivnosti muškarca.

Ukupni troškovi jaza u zaposlenosti

Ukupni ekonomski gubitak usled manje aktivnosti žena izračunava se množenjem procenjenih jediničnih troškova u svakoj starosnoj/obrazovnoj grupi sa brojem žena čije zapošljavanje bi bilo neophodno da bi se izjednačile stope zaposlenosti žena i muškaraca u toj konkretnoj subpopulaciji. To je prvi scenario u kojem se ukupni troškovi računaju tako da stopa zaposlenosti žena bude jednaka stopi zaposlenosti muškaraca, odnosno da jaz u rodnoj zaposlenosti bude nula. U drugom scenariju procene ekonomskih troškova uvažavamo činjenicu da među neaktivnim ženama ima onih koje su više i manje spremne da počnu da rade. Drugim rečima, ako je cilj u prvom scenariju bio da se zatvori jaz u zaposlenosti između muškaraca i žena, u drugom scenariju cilj je da se zaposle sve neaktivne žene koje žele da rade (postoje u uzorku i one koje ne žele i nisu spremne da počnu da rade). I dok bi prvi scenario mogao da se zove „zatvaranje jaza u zaposlenosti” ovaj je bliži „sužavanju jaza”.

15 Žarković, Jelena and Vladislavljević, Marko. 2016. *Women's access to economic opportunities in Serbia*. Washington, D.C.: World Bank Group.

Tabela 5. Ukupni troškovi zatvaranja jaza u zaposlenosti između žena i muškaraca (u milionima)

Obrazovanje:	Godine:	Broj žena potreban da se zatvori jaz u zaposlenosti	Ukupni troškovi	Individualne naknade	Porođične naknade	Indirektni troškovi
Osnovno	20/34	13,286	8,711	136	889	7,686
	35/49	34,123	24,277	257	1,327	22,692
	50/64	50,787	34,986	584	1,269	33,133
Srednje	20/34	52,783	38,771	113	1,706	36,951
	35/49	62,412	51,523	181	1,136	50,206
	50/64	68,081	51,734	1,609	854	49,272
Visoko	20/34	0	0	0	0	0
	35/49	7,691	9,713	0	50	9,663
	50/64	5,198	7,206	241	36	6,928
Ukupno žena		294,360				
Ukupno (RSD)			226,921	3,122	7,267	216,532
Ukupno (€)			1,870	26	60	1,785

U Tabeli 5, u grupi visokoobrazovanih starosti od 20 do 34 godine, stopa zaposlenosti žena i muškaraca su približno iste (stopa zaposlenosti za žene iz ove grupe iznosi 63%, dok za muškarce iz iste uzrasne/obrazovne grupe iznosi 62%) , pa je broj žena koji je neophodan da se zatvori jaz – nula. **Primećujemo i da je jaz u zaposlenosti između polova mnogo manji u grupi visokoobrazovanih, bez obzira na uzrasnu kategoriju, a najviši za one sa srednjim, a potom za žene i muškarce s osnovnim obrazovanjem.**

Za najstarije žene s diplomom srednje škole ukupni procenjeni troškovi zbog manje zaposlenosti u odnosu na muškarce iz iste grupe su oko sedam puta veći u odnosu na troškove koji nastaju zbog niže aktivnosti žena iste starosti, ali s najvišim nivoom obrazovanja, pre svega zbog mnogo većeg broja žena sa srednjoškolskim obrazovanjem koje bi trebalo zaposliti, pri čemu su troškovi za jednu ženu koja ne radi, viši za one sa visokim obrazovanjem.

Rodni jaz u zaposlenosti kod mladih žena (20-34 godine) sa diplomom srednje škole je četiri puta veći od jaza kod mladih sa osnovnim obrazovanjem, dok visokoobrazovane žene iz ove starosne grupe imaju veće stope zaposlenosti od muškaraca.

Sve u svemu, ukupni troškovi koji postoje zbog jaza u zaposlenosti između žena i muškaraca procenjeni su na 1,8 milijardi evra ili skoro 4.8% bruto domaćeg proizvoda. Da bismo lakše izrazili veličinu gubitka, možemo ga uporediti sa jednim i po budžetom države na obrazovanje. Najveći deo tih troškova su propuštene zarade, i po tom osnovu propušteni porezi na rad i doprinosi za socijalno osiguranje u iznosu od 1,78 milijardi evra, dok su troškovi individualnih i porodičnih socijalnih transfera u iznosu od oko 86 miliona evra.

Procene ukupnih troškova za pojedinačne zemlje Evropske unije kreću se od veoma visokih – 8,2 % BDP-a u slučaju Malte, preko 5,7% BDP-a kod Italije, Grčke 5% i Češke 4,5% BDP-a. Dve zemlje s najnižim troškovima su Švedska (1,4%) i Litvanija (1,0%).

Ovo je očekivan rezultat s obzirom na to da Švedska ima najvišu stopu zaposlenosti žena (80%) u EU, a posle nje sledi Litvanija (77%).¹⁶ U pogledu strukture troškova, ona je slična i u zemljama EU s tim da je u Italiji posebno visok, kao i kod nas, udeo indirektnih troškova u ukupnim gubicima. Visoki indirektni troškovi su posledica velikog broja žena koje bi trebalo reintegrirati na tržište rada da bi se zatvorio rodni jaz u zaposlenosti, a ne toliko posledica visokih jediničnih indirektnih troškova. **Da bi Srbija u potpunosti zatvorila rodni jaz u zaposlenosti, na tržištu rada bi trebalo da se zaposli 294,360 žena. Na taj način bi se BDP Srbije povećao za 4,8%.**

U drugom scenariju procene ekonomskih troškova ne nastojimo da izjednačimo mušku i žensku zaposlenost, već uvažavamo činjenicu da među neaktivnim ženama ima onih koje su više i manje spremne da počnu da rade. Broj žena među neaktivnim koje žele da rade, nalazi se u Tabeli 6. Tendencije su slične kao i u prethodnom slučaju: najveći troškovi su među ženama sa srednjim nivoom obrazovanja, s obzirom na to da je među njima najveći broj žena koje žele da počnu da rade. I u ovom slučaju ukupni troškovi su visoki i iznose oko 1,6 milijardi evra ili 4,1% BDP-a.

Tabela 6. Ukupni troškovi aktivacije žena koje ne traže posao, ali žele da rade (u milionima)

Obrazovanje	Godine	Ukupan broj žena koje ne traže posao, a žele da rade	Ukupni troškovi	Individualne naknade	Porodične naknade	Indirektni troškovi
Osnovno	20/34	13,775	9,032	141	922	7,969
	35/49	22,796	16,218	172	887	15,160
	50/64	18,769	12,930	216	469	12,245
Srednje	20/34	59,868	43,975	129	1,936	41,911
	35/49	44,733	36,928	130	814	35,984
	50/64	43,870	33,336	1,037	550	31,750
Visoko	20/34	18,359	21,513	66	292	21,155
	35/49	8,329	10,519	0	54	10,465
	50/64	9,162	12,700	426	64	12,211
Ukupno žena		239,661				
Ukupno (RSD)			197,152	2,316	5,987	188,850
Ukupno (€)			1,625	19	49	1,556

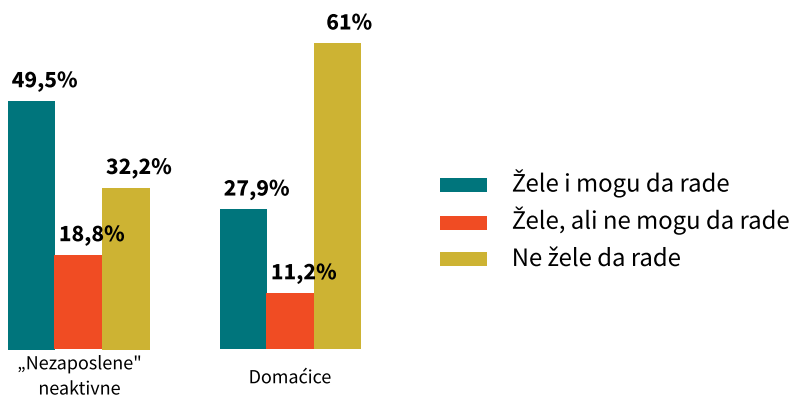
U odnosu na prethodni scenario „zatvaranja jaza”, ovde su troškovi i za zemlje Evropske unije znatno niži. Umesto prethodno veoma visokih – 8,2% BDP-a u slučaju Malte, sada troškovi neučestvovanja žena na tržištu rada padaju na 1,9% BDP-a. Za Italiju se smanjuju sa 5,7% na 3,3 % BDP-a, za Grčku umesto 5% sada iznose 0,8% BDP-a. Švedska i Litvanija više nisu jedine zemlje s najnižim troškovima, i sada im se pridružuje Rumunija koja, kao i Švedska, ima 0,5% BDP troškova u scenariju sužavanja jaza. Litvanija još manje – 0,4% BDP-a, dok su Slovačka i Češka na 0,6% BDP-a u slučaju sužavanja rodnog jaza u zaposlenosti.

V RAZLOZI NEAKTIVNOSTI ŽENA

Da bismo bolje prikazali koje su žene bliže angažovanju na tržištu rada, pogledajmo razloge njihove neaktivnost. U strukturi neaktivnih žena prema subjektivnom statusu na tržištu rada, i to u grupi koja imaju stariju decu, dominiraju „nezaposlene” neaktivne žene (44,8%) koje za sebe navode da su nezaposlene, ali se po drugim pitanjima iz Ankete o radnoj snazi vidi da ne traže aktivno posao, pa se svrstavaju u neaktivne. Posle njih, sledeće po brojnosti jesu žene koje za sebe navode da su domaćice (36,4%). Osim ove dve grupe, pošto posmatramo žene od 25-54 godine, neke su i dalje na obrazovanju (7,7%), neke su penzionerke ili su osobe sa invaliditetom.

Dve najbrojnije grupe, nezaposlene i domaćice, značajno se razlikuju u pogledu spremnosti da počnu da rade. Dok oko dve trećine „nezaposlenih” neaktivnih žena (67,8%) navodi da želi da radi, ovaj procenat u grupi domaćica je znatno niži (39,0%, Slika 4). Slično, među domaćicama čak 61% navodi da ne želi da radi, a 32,2% među nezaposlenim ženama.

Slika 4. Spremnost da počnu da rade:
„nezaposlene” neaktivne žene i domaćice

Izvor: Anketa o radnoj snazi, 2016.

U pogledu razloga neaktivnosti, „nezaposlene” neaktivne žene i domaćice se ipak ne razlikuju u velikoj meri. Najveći broj ovih žena neaktivan je zbog brige o deci ili starima (28,3% nezaposlenih i 27,3% domaćica) i drugih ličnih ili porodičnih razloga (23,1% i 27%). Sledeći razlog je obeshrabrenost usled nemogućnosti pronalaženja posla sa učešćem od oko jedne četvrtine u obe grupe, dok su nešto ređe zastupljeni bolest ili nesposobnost za rad ili ostali razlozi.

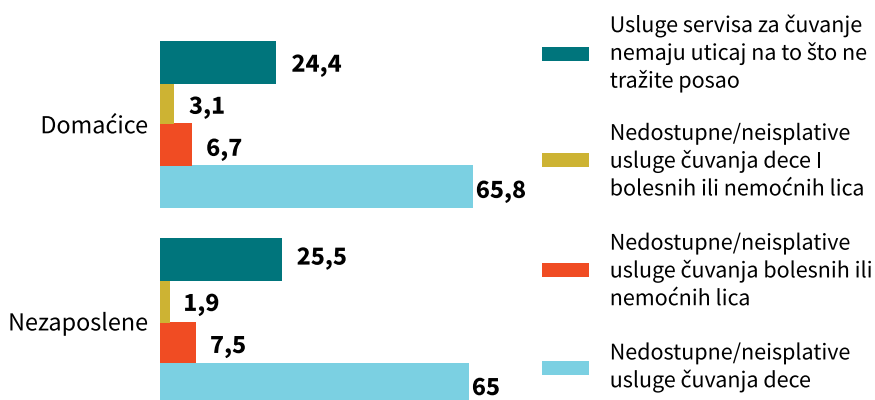
Tabela 7: Razlozi neaktivnosti žena uzrasta između 25-55 prema glavnom statusu, %

	Nezaposlene	Domaćice
Bolest ili nesposobnost	12,4%	13,8%
Briga o deci ili odraslim nesposobnim licima	28,3%	27,3%
Lični ili porodični razlozi	23,1%	27,0%
Obeshrabrenost	24,8%	25,3%
Ostali razlozi	11,4%	6,6%

Izvor: Sopstvene kalkulacije na osnovu podataka ARS iz 2016. godine.

Slika 5 ukazuje na osnovne uzroke neaktivnosti kod žena koje su neaktivne usled brige o deci ili odraslim nesposobnim licima. Skoro dve trećine žena iz ove grupe uzrok svoje neaktivnosti vide u nedostupnim ili nesplativim uslugama čuvanja dece (65,8% domaćica i 65% neaktivnih nezaposlenih), a dodatnih 7% u nedostupnim ili nesplativim uslugama čuvanja bolesnih ili nemoćnih lica.

Slika 5: Uzroci neaktivnosti usled brige o deci ili odraslim licima, žene 25 do 54 godine, prema glavnom statusu

Izvor: Sopstvene kalkulacije na osnovu podataka ARS iz 2016. godine.

Osnovna razlika između ove dve grupe žena je u motivisanosti u pronalaženju posla. Nešto viša motivisanost nezaposlenih neaktivnih za pronalaženje posla leži u njihovim povoljnijim karakteristikama za zapošljavanje. Kod nezaposlenih neaktivnih žena značajno je više zastupljeno učešće višeg ili visokog (18,7% naspram 3,1% kod domaćica) i srednjoškolskog obrazovanja (62% naspram 49,9% kod domaćica). Dodatno – 57,6% neaktivnih žena ima radno iskustvo, za razliku od 40,3% domaćica. Uprkos razlikama, obe grupe imaju mali kapacitet zarađivanja, odnosno, usled generalno niskog nivoa obrazovanja i ograničenog radnog iskustva, i kada izađu na tržište rada ne mogu da očekuju visoku zaradu. To bi trebalo imati u vidu kada se osmišljavaju politike koje bi mogle da doprinesu njihovom uključivanju na tržište rada.

Upravo imajući u vidu sve ove razloge, pored procene koja posmatra zatvaranje jaza u rodnoj zaposlenosti, uzimamo u obzir i nešto konzervativnije procene troškova neaktivnosti žena posmatrajući one koje su spremne da počnu da rade („sužavanju jaza” - Tabela 6).

VI RANJIVE GRUPE

U nastavku analiziramo troškove koji nastaju zato što su neke posebno ugrožene grupe žena manje uključene na tržište rada. Posmatrali smo nekoliko kriterijuma: postojanje hroničnih oboljenja i invaliditeta, život u ruralnim krajevima i regionima Srbije, izloženost siromaštvu, niske kvalifikacije, život van braka sa i bez dece.

Pre nego što predemo na analizu troškova nezaposlenosti/neaktivnosti određene grupe žena, zanimljivo je da pogledamo koje podgrupe imaju najveće stope zaposlenosti. Kao što vidimo u Tabeli 8, zaposlenost žena je veća kako su im deca starija, a posebno je visoka za žene koje su van bračne zajednice, a imaju decu. Primećujemo da žene koje imaju decu primaju značajnije iznose socijalnih naknada koje se daju porodici/domaćinstvu, dok osobe bez dece češće primaju individualne transfere, nego žene sa decom (naknade za nezaposlenost ili naknade po osnovu invaliditeta).

Iako su stope zaposlenosti najniže kod osoba oba pola bez dece (51,1% za muškarce i 39,8% za žene), usled većeg broja starijih ljudi u ovoj grupi koji generalno imaju niže stope zaposlenosti, jaz u zaposlenosti između muškaraca i žena viši je kod osoba sa decom. Dok je jaz u zaposlenosti za osobe bez dece oko 11 procentnih poena (= 51,1% – 39,8%), kod osoba koje imaju decu on je značajno viši, ali i opada sa rastom starosti dece. Tako je jaz u stopi zaposlenosti između majki i očeva oko 25 procentnih poena kada je najmlađe dete uzrasta do 3 godine, 19,4 procentnih poena kad su deca uzrasta od 4 do 6 godina, a kad deca krenu u školu (7-14 godina), taj jaz pada na 18 procentnih poena. Pored uzrasta najmlađeg deteta, za stopu zaposlenosti važan je i bračni status, pa je rodni jaz u zaposlenosti značajno niži kod žena sa decom koje nisu u braku – 12 procentnih poena, nego kod žena koje jesu u braku – 21 procentni poen.

U pogledu ukupnih troškova neučestvovanja žena na tržištu rada, vidimo da u onoj grupi gde je potreban manji broj žena da bi se zatvorio rodni jaz u zaposlenosti, kao recimo kod žena koje imaju decu, a nisu u braku, troškovi zatvaranja jaza su mali (Tabela A3). Kod ove grupe svega 0,16% BDP-a.

Tabela 8. Ekonomski troškovi neučestvovanja na tržištu rada za ranjive grupe žena (u hiljadama)

	Broj žena	Ukupni troškovi	Individualne naknade	Porodične naknade	Indirektni troškovi	Stopa zaposlenosti	
						Muškarci	Žene
Bez dece	533,615	807,310	13,047	14,745	779,518	51.10%	39.80%
Deca do 3 g.	90,276	820,282	1,367	66,063	752,852	73.80%	49.00%
Deca 4-6 g.	53,332	822,466	4,933	33,707	783,827	74.80%	55.40%
Deca 7-14 g.	100,539	816,494	967	38,422	777,105	79.40%	61.40%
Van braka:							
Bez dece	199,120	868,632	20,172	17,466	830,994	47.20%	39.00%
S decom	25,671	925,773	2,052	57,030	866,691	71.50%	59.30%
U braku:							
Bez dece	334,494	770,805	8,805	13,126	748,875	55.70%	40.40%
S decom	218,476	806,677	1,973	46,506	758,198	76.70%	55.60%

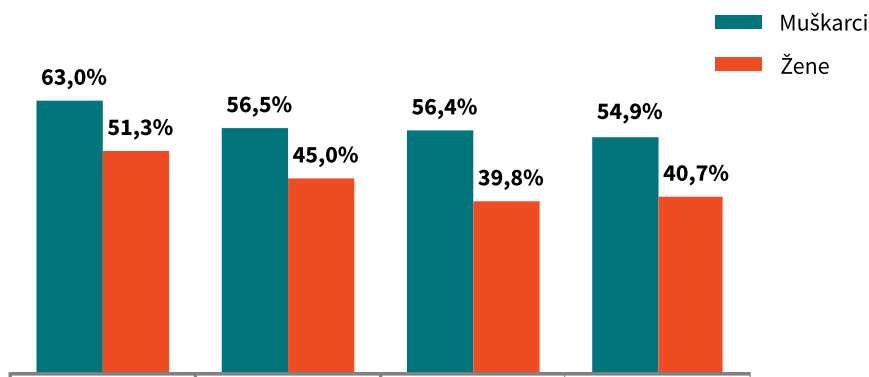
Napomena: Kalkulacija autora na osnovu podataka SILC-a.

U pogledu mesta stanovanja, uočavamo da je zaposlenost žena najveća u Beogradu, a najniža u regionu Zapadne i Centralne Srbije (a blizu je i region Južne i Istočne Srbije po stopama zaposlenosti žena, Slika 6). Iz rodne perspektive, najveći jaz u zaposlenosti je u regionu Zapadne i Centralne Srbije, gde muškarci imaju za 16,6 procentnih poena višu stopu zaposlenosti, a najniži je u Vojvodini, gde je razlika u stopama zaposlenosti 11,5 procentnih poena. U Beogradu beležimo i najviše indirektnih jediničnih troškova nezaposlenosti/neaktivnosti žena, što je posledica bolje plaćenih poslova na kojima rade žene u ovom regionu, a verovatno i njihove bolje obrazovne structure, koja im omogućava bolje poslove (Tabela A4). S tim u vezi, iako je broj žena za zatvaranje rodno gaza u zaposlenosti među najnižima u beogradskom regionu, ukupni troškovi zatvaranja jaza su visoki, 1,4% BDP-a, upravo zbog visokih jediničnih indirektnih troškova. Sa druge strane, prosečno učešće individualnih transfera je najviše u regionu Zapadne i Centralne Srbije, gde je stopa zaposlenosti žena i najniža, pa veliki broj koristi pravo na naknadu za nezaposlene.

Kada posmatramo podelu na ruralne i urbane regione, vidimo da su u urbanim krajevima indirektni jedinični troškovi nezaposlenosti/neaktivnosti žena znatno viši u odnosu na ruralne, što je posledica istih faktora koje smo pomenili kod beograd-

skog regiona – bolje obrazovne strukture žena i veće šanse za kvalitetniji i bolje plaćene poslove. Sa druge strane, razlika u stopama zaposlenosti je značajno više izražena u ruralnim krajevima, gde žene imaju za 21 procentni poen nižu stopu zaposlenosti u odnosu na muškarce, u odnosu na urbane krajeve gde ova razlika iznosi 9 procentnih poena. Zbog toga su ukupni troškovi zatvaranja jaza u zaposlenosti u urbanim i ruralnim regionima približno podjednaki – 2,3% i 2,5% respektivno.

Slika 6. Stope zaposlenosti muškaraca i žena po regionima

Napomena: Kalkulacija autora na osnovu podataka SILC-a.

Žena s hroničnim oboljenjima i nekom vrstom invaliditeta ima duplo manje, nego žena bez oboljenja i invaliditeta, i manji broj njih je potreban da bi se zatvorio rodni jaz u zaposlenosti u odnosu na muškarce, koji, takođe, imaju neki oblik invaliditeta. Stoga su i ukupni troškovi zatvaranja jaza manji – 1,2% BDP-a. Ipak, stopa zaposlenosti ovih žena je za 21 procentni poen niža od zaposlenosti žena koje nemaju oboljenja i invaliditet (slična situacija je i kod muškaraca). Jedinični indirektni troškovi su, pritom, vrlo slični troškovima za obe grupe žena, što sugerise da nema velike razlike u kvalifikacijama između onih sa i bez oboljenja i invaliditeta (Tabela A5).

Ako posmatramo žene koje žive u siromaštvu, u proseku, one primaju više iznose porodičnih nego individualnih naknada i indirektni troškovi za ovu grupu. Dakle, plate koje bi primale da se angažuju na tržištu rada, kao i pripadajući iznos poreza i doprinosa na plate, niži je nego kod žena koje nisu siromašne. Njihova stopa zaposlenosti je svega 20%, za 32 procentna poena niža od stope zaposlenosti žena koje nisu siromašne (slično važi i za siromašne muškarce, čija je stopa zaposlenosti svega 37%, i daleko od 65% koliko iznosi prosečna stopa zaposlenosti za mušku populaciju). Ipak, kako siromašne žene u apsolutnom iznosu čine tek oko četvrtinu žena, broj žena koji bi trebalo da se aktivira da se smanji rodni jaz u zaposlenosti među siromašnima je mali – 87 hiljada, usled toga što i siromašni muškarci imaju malu zaposlenost. Zato i troškovi koji postoje usled jaza u zaposlenosti nisu previsoki i iznose 1,37% BDP-a (Tabela A5).

Najzad, posmatrali smo žene s nižim kvalifikacijama, odnosno obrazovanjem zaključno s diplomom srednje škole i do pet godina radnog iskustva, i poredili troškove njihove nezaposlenosti/neaktivnosti u odnosu na sve ostale žene. Potrebno je

ipak istaći da je jaz u stopama zaposlenosti između muškaraca i žena u ovoj grupi veći u odnosu na jaz u opštoj populaciji (14,4 naspram 13,3, respektivno). U ovoj grupi nema puno žena, oko 108 hiljada, a i broj onih koje bi trebalo da se aktiviraju da bi se zatvorio rodni jaz u zaposlenosti je svega 34 hiljade, tako da su i ukupni troškovi usled postojanja jaza svega 0,54% BDP-a (Tabela A5). Ipak, ovi podaci ne znače da je položaj ovih žena na tržištu rada povoljan. One često rade kao pomažuci članovi porodice u poljoprivredi i obavljaju teške poslove, pri čemu se ukupna zarada koja se na taj način ostvaruje često stavlja na upravljanje muškarcima.

VII POLOŽAJ ŽENA ROMSKE NACIONALNOSTI NA TRŽIŠTU RADA

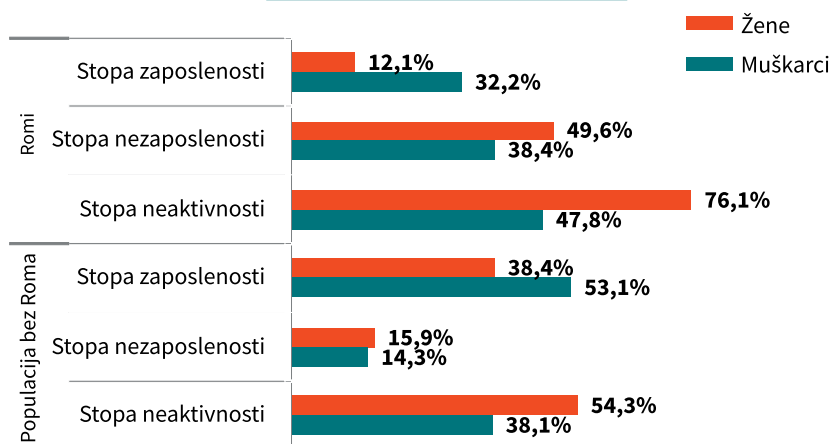
Prema podacima popisa iz 2011. godine, u Srbiji živi oko 150.000 lica romske nacionalne pripadnosti ili oko 2% ukupnog stanovništva.¹⁷ Ovaj procenat je verovatno i viši, s obzirom na to da građani nisu dužni da se izjasne o nacionalnoj pripadnosti u toku popisa. Slično tome, i anketni podaci vrlo često potcenjuju broj Roma u Srbiji, posebno onih koji žive u neregistrovanim naseljima.¹⁸ Podaci iz Ankete o prihodima i uslovima života koje smo koristili za ranjive grupe u prethodnom poglavlju ne sadrže pitanje o nacionalnosti, tako da na osnovu njih nismo mogli da analiziramo položaj žena romske nacionalnosti na tržištu rada. Poslednji dostupni podaci koji bi mogli da nam budu od koristi u sagledavanju njihove pozicije na tržišta rada su oni iz Ankete o radnoj snazi (ARS) iz 2016. godine. Prema ovim podacima od ukupno 133.704 anketirane osobe, 2.241 osoba se izjasnila kao pripadnik romske nacionalne manjine, što čini oko 1,7% ukupnog uzorka.

Slika 6 prikazuje osnovne indikatore tržišta rada za pripadnike romske nacionalne manjine, odvojeno po polu. Ono što se odmah uočava sa ovog grafikona je izrazito loš položaj Romkinja. Njihova stopa zaposlenosti iznosi tek 12%, i rezultat je generalno značajno niže stope zaposlenosti u romskoj populaciji, ali i iznadprosečnog jaza u zaposlenosti koji u romskoj populaciji iznosi 20 procentnih poena (u populaciji bez Roma, jaz iznosi oko 14,7 procentnih poena). Romkinje bez posla su dominantno neaktivne, jer je njihova stopa neaktivnosti čak 76% (dok je stopa neaktivnosti u opštoj populaciji žena 54,3%), što govori i o velikoj obeshrabrenosti za traženje posla. Kada se jednom uključe na tržište rada, verovatnoća da će naći posao je oko 50% (stopa nezaposlenosti od 49%, dok je u opštoj populaciji žena stopa nezaposlenosti 15,9%).

17 SIPRU: 59. Bilten o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva <https://mailchi.mp/gov/59-bilten-o-socijalnom-ukljucivanju-i-smanjenju-siromastva-11-13112019>

18 RZS (2008). Studija o životnom standard: Srbija 2002-2007. Republički zavod za statistiku Srbije. <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2014/07/Studija-o-zivotnom-standardu-Srbija-2002-%E2%80%932007.pdf>

Slika 6: Osnovni indikatori tržišta rada za romsku i populaciju bez Roma, po polu

Napomena: Izvor: sopstvene analize na osnovu podataka ARS 2016. U analizi su korišćeni populacioni ponderi.

Tabela 9 poredi starosnu strukturu Romkinja i populacije žena bez Romkinja, kao i njihove stope aktivnosti i zaposlenosti. Kao što je očekivano, Romkinje su u proseku značajno mlađe, jer u njihovoj strukturi žene do 35 godina starosti čine oko 48% populacije, dok u opštoj populaciji taj procenat iznosi oko 36%. Kada pogledamo indikatore tržišta rada, ono što je interesantno je da Romkinje iz najmlađe uzrasne kategorije (15-19) imaju višu stopu aktivnosti zaposlenosti u odnosu na opštu populaciju. Iako ovaj indikator sugeriše povoljniju situaciju, verovatnije je da su Romkinje iz ove uzrasne kategorije pod većim pritiskom da rade, a značajno viša stopa aktivnosti je u skladu i sa malim učešćem Romkinja u visokom obrazovanju. U svim ostalim uzrasnim kategorijama stope aktivnosti i zaposlenosti izrazito su nepovoljnije kod Romkinja nego kod ostalih žena. Posebno se izdvaja izrazito niska stopa zaposlenosti Romkinja uzrasta 20-34 od 7,2%, mada je najveći jaz u zaposlenosti između Romkinja i opšte populacije žena za uzrasnu kategoriju 25-49 (50 pp), a slično je i za jaz u stopama aktivnosti.

Tabela 9: Starosna struktura i stope aktivnosti i zaposlenosti po starosnim grupama za Romkinje i populaciju žena bez Romkinja

Godine starosti	Učešće u populaciji 15-64		Stopa aktivnosti		Stopa zaposlenosti	
	Romkinje	Populacija bez Romkinja	Romkinje	Populacija bez Romkinja	Romkinje	Populacija bez Romkinja
15-19	7.4%	12.5%	22.4%	8.1%	16.0%	4.2%
20-34	28.4%	35.1%	29.1%	63.8%	7.2%	47.4%
35-49	31.0%	31.4%	31.1%	79.6%	18.0%	68.5%
50-64	33.2%	21.0%	15.6%	46.2%	13.8%	42.0%
Ukupno:	100%	100%	23.9%	45.7%	12.1%	38.4%

Napomena: Izvor – sopstvene analize na osnovu podataka ARS 2016. U analizi su korišćeni populacioni ponderi.

Tabela 10 daje obrazovnu strukturu Romkinja i populacije žena bez Romkinja, kao i njihove stope aktivnosti i zaposlenosti. Obrazovna struktura Romkinja je izrazito nepovoljna, jer preko 90% njih ima samo osnovno obrazovanje, a svega 1% njih ima visoko obrazovanje. Što se tiče indikatora tržišta rada, Romkinje sa osnovnim obrazovanjem imaju nešto nižu stopu aktivnosti nego opšta populacija (20% naspram 23,7% kod ostalih) i više nego dvostruko nižu stopu zaposlenosti (9,8% naspram 31,3% kod ostalih), ali s obzirom na to da one čine 90% populacije uzrasta između 15-64 godine, ta cifra znatno više određuje ukupnu stopu aktivnosti i zaposlenosti. Sa druge strane, aktivnost onih sa srednjim obrazovanjem je značajno viša nego u opštoj populaciji, dok je zaposlenost nešto niža, što ukazuje na to da Romkinje, kada se aktiviraju na tržištu rada, imaju značajno veće probleme da nađu posao u odnosu na ostale žene. Stope aktivnosti i zaposlenosti kod Romkinja sa visokim obrazovanjem, usled malog uzorka nisu pouzdane.

Tabela 10: Obrazovna struktura i stope aktivnosti i zaposlenosti po obrazovnim grupama za Romkinje i populaciju žena bez Romkinja

Nivo obrazovanja	Učešće u populaciji 15-64		Stopa aktivnosti		Stopa zaposlenosti	
	Romkinje	Populacija bez Romkinja	Romkinje	Populacija bez Romkinja	Romkinje	Populacija bez Romkinja
Osnovno	91,1%	37,8%	20%	23,7%	9,8%	21,3%
Srednje	14,7%	67,1%	64,3%	51,2%	38,9%	41,7%
Visoko ¹	1%	24,2%	100%	70,9%	36,8%	60,5%
Ukupno	100%	100%	23,9%	45,7%	12,1%	38,4%

Napomena: Izvor – sopstvene analize na osnovu podataka ARS 2016. U analizi su korišćeni populacioni ponderi. ¹ Broj visokoobrazovanih Romkinja je ukupno 16, zbog čega stope aktivnosti i zaposlenosti za ovu grupu nisu pouzdane.

VIII VREDNOST NEPLAĆENOG RADA

Prethodna analiza nam je pokazala troškove rodnog jaza u zaposlenosti i potencijalnu dodatnu vrednost većeg učešća žena u zaposlenosti. Uzeli smo u obzir i da ne žele sve žene koje ne rade da se priključe tržištu rada, kao i da nisu u jednakoj mogućnosti da to učine. Ovaj pristup polazi od pretpostavke da neučestvovanje žena na tržištu rada nameće društvu troškove: iz budžeta se izdvajaju naknade za žene koje ne rade, plus budžet ne dobija priliv prihoda od poreza na zarade i doprinosa za socijalno osiguranje, jer žene ne rade. To ima posledice i za kapacitet države da finansira razne usluge od obrazovanja, preko zdravstva, penzionog sistema i drugih delova socijalne zaštite.

S druge strane, žene koje ostaju kod kuće da brinu o deci, starijim osobama i rade druge neplaćene poslove u domaćinstvu, obavljaju usluge koje su važne za normalno funkcionisanje privrede, te odsustvo vrednovanja ovog rada umanjuje njihov doprinos privredi. Količina uloženog rada u kućne poslove često ostaje nevidljiva i ne ulazi u obračun bruto domaćeg proizvoda. Takođe, postoji potcenjivanje značaja tog rada, jer se žene koje puno „radno vreme” posvećuju kući, bivaju klasifikovane kao domaćice i samim tim kao neaktivne.

U Evropskoj uniji istraživanja pokazuju da žene i dalje podnose natproporcionalni veći teret kućnih obaveza (Eurofound, 2016). Bez obzira na različitu situaciju od zemlje do zemlje, neplaćena briga o domaćinstvu se i dalje smatra kao primarno ženska obaveza. Tako da se veća rodna nejednakost u raspodeli kućnih poslova preslikava u veće nejednakosti u participaciji na tržištu rada. I dok se učešće na tržištu rada tretira kao ekonomski produktivna aktivnost, neplaćeni rad u kući se ne gleda na isti način, iako veliki deo tih aktivnosti, od čuvanja dece, preko vođenja domaćinstva, značajno doprinosi individualnom blagostanju porodice, kao i normalnom funkcionisanju ekonomije. Kada govorimo o blagostanju porodice, mislimo na činjenicu da je raspoloživi dohodak domaćinstva, koje ima člana koji može da se brine o deci i obavlja rutinske poslove u kući, veći od one porodice gde oba roditelja rade i moraju te usluge da kupe na tržištu.

Da bi se izračunala vrednost neplaćenog rada, postoji nekoliko metoda. Često se koriste podaci iz ankete o korišćenju vremena (time use survey) koja služi za računanje sati koji su provedeni na neplaćenim aktivnostima. Zatim se tim satima dodeljuje cena, koristeći zaradu po času rada na uporedivim aktivnostima koja se nude na tržištu. To je takozvani metod troškova zamene gde se pitamo koliko bi nas košta-

lo da angažujemo nekog izvan domaćinstva da obavlja poslove koje inače obavlja žena koja pripada domaćinstvu (iznajmimo bebisiterku za čuvanje dece, spemačicu ili kuvaricu za druge poslove u kući).

Studija za zemlje OECD-a (Miranda, 2011¹⁹), na podacima o korišćenju vremena i uz upotrebu metoda troškova zamene, pokazuje da se procenjena vrednost neplaćenog rada kreće od 19% BDP-a u Južnoj Koreji do 53% BDP-a u Portugaliji. Zemlje koje imaju bolje usluge koje kompenzuju rad žena u kući, kao na primer skandinavske, imaju i niže vrednosti neplaćenog ženskog rada. Treba napomenuti da je ovde izražena vrednost ukupnog neplaćenog rada u domaćinstvu, ali je poznato da je najveći deo ovog rada ženski rad. Ove procene se odnose na ukupni neplaćeni rad svih članova domaćinstva, ali u svim zemljama u ukupnom neplaćenom radu dominira ženski. Ovo istraživanje pokazuje da je od 1998. godine razlika između muškog i ženskog neplaćenog rada bila najmanja u skandinavskim zemljama (Danska, Švedska, Finska, Norveška).

Slika 7: Vrednost neplaćenog rada (% BDP-a)

Izvor: Miranda, 2011

Postoji snažna negativna korelacija između stope zaposlenosti žena u jednoj zemlji, i prosečnog vremena koji žena provede na neplaćenom poslu. Drugim rečima, tamo gde je viša stopa zaposlenosti žena, one manje vremena provode u kućnim poslovima. Jedan od razloga zašto je učešće žena u neplaćenom radu veće jeste i zbog prisustva mogućnosti rada s delimičnim radnim vremenom. Ovakvih poslova ima puno u Holandiji, Nemačkoj, Velikoj Britaniji. S druge strane, u zemljama južne Evrope ne nudi se mnogo *part-time* poslova, pa prisustvo dece u domaćinstvu postaje ograničavajući faktor za uključivanje žena na tržište rada. Dodatno, subvencionisanje predškolskih usluga podstiču participaciju žena na tržištu rada. S druge strane, duga porodiljska odsustva, koja dominantno koriste žene, jačaju tradicionalne rodne uloge i štete vezanosti žene za tržište rada.

19 Veerle, M. (2011), "Cooking, Caring and Volunteering: Unpaid Work Around the World", OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 116, OECD Publishing.

Prema procenama dobijenim u okviru analize koja je sprovedena od strane Agencije Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena (UN Women) u Srbiji²⁰, upotrebom metode troškova zamene, žene koje svakodnevno brinu o deci ili starijim članovima domaćinstva, ukoliko bi, alternativno, te usluge iznajmile na tržištu, morale bi za njih da plate i do 546 evra. To je ujedno i neto tržišna vrednost njihovog neplaćenog rada. Ukupna godišnja vrednost neplaćenog rada u okviru domaćinstva u Srbiji iznosi 9.200 miliona evra, odnosno 21,5% BDP-a Srbije. Od toga, vrednost ženskog neplaćenog rada u okviru domaćinstva predstavlja 14,9% BDP-a, odnosno 6.369 miliona evra, dok vrednost muškog neplaćenog rada u okviru domaćinstva čini 6,6% BDP-a ili 2.830 miliona evra.

20 UN Women. (2020). Ekonomska vrednost neplaćenih poslova staranja u Republici Srbiji. Rodna analiza. Agencija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena, Beograd.https://www2.unwomen.org/-/media/field%20office%20eca/attachments/publications/2020/07/analysis_economic_value_of_the_unpaid_care_work_srb.pdf?la=en&vs=2317

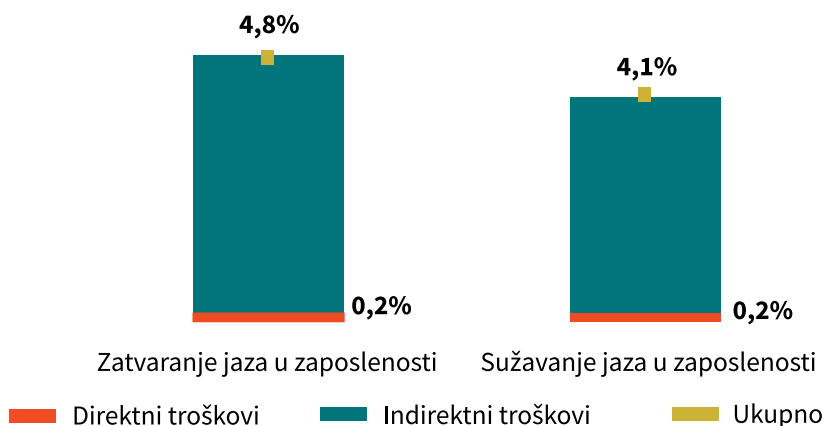
IX ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Cilja ovog istraživanja je bio da se procene ukupni troškovi koji nastaju zbog manjeg angažovanja žena na tržištu rada u odnosu na muškarce. Posmatrali smo pritom dve mogućnosti: da se u potpunosti zatvori rodni jaz u zaposlenosti, kao i da se razlika između muške i ženske zaposlenosti samo suzi, jer nisu sve neaktivne žene spremne da se uključe na tržište rada. Ukupne troškove smo podelili u dve grupe: 1) direktne troškove za javne finansije, odnosno, državni budžet, koji uključuju sve isplate za individualne i porodične socijalne naknade, i 2) indirektno troškove, gde spadaju zarade koje su nezaposlene/neaktivne žene mogle da ostvare da su uključene na tržište rada, kao i pripadajući iznos poreza i doprinosa na te zarade.

Postoji nekoliko faktora koji utiču na aktivnost žena u Srbiji su. U pogledu godina starosti uočavamo da, kako žene postaju starije, verovatnoća aktivnosti opada. Obrazovanje pozitivno utiče na aktivnost, jer žene sa višim nivoom obrazovanja imaju viši stepen verovatnoće da se aktiviraju na tržištu rada. U pogledu bračnog statusa, žene u braku imaju manju verovatnoću da postanu aktivne na tržištu rada, nego žene koje nisu u bračnoj zajednici. Takođe, ako je partner zaposlen, to povećava verovatnoću i da žena bude aktivna. Prisustvo dece u porodici, posebno male dece, smanjuje verovatnoću aktivnosti. Ipak, kod samohranih majki, spremnost ka uključivanju na tržište rada je veća u odnosu na žene koje dolaze iz dvoroditeljskih porodica. Prisustvo starijih članova domaćinstva (preko 70 godina) ne utiče značajno na aktivnost žena. Prisustvo oboljenja ili invaliditeta smanjuje verovatnoću učešća na tržištu rada. Najzad, aktivnost žena je veća u gradskim sredinama nego u seoskim, i viša je u Beogradu nego u ostalim regionima Srbije.

Potom smo pokazali da je u strukturi ukupnih troškova, usled manjeg radnog angažovanja žena, najveće učešće indirektnih, odnosno propuštenih zarada i poreza i doprinosa koji bi na njih bili plaćeni. Oni čine skoro 95% ukupnih troškova, a ostalih 5% čine socijalne naknade u vidu dečijeg dodatka, novčane socijalne pomoći, naknade za nezaposlenost i naknade za invaliditet. To nije mali iznos na godišnjem nivou, s obzirom na to da ukupni troškovi za porodične i individualne socijalne naknade iznose 86 miliona evra. Ovde nalazimo i da su izdaci za socijalne transfere veći za žene s osnovnim nivoom obrazovanja, nego za one sa srednjom školom i fakultetskom diplomom. Posebno su visoke porodične naknade, što sugerise da žene s nižim nivoom obrazovanja žive u siromašnijim porodicama, koje su u većoj meri korisnici socijalnih transfera.

Slika 8: Dobitak usled zatvaranja i sužavanja jaza u zaposlenosti

Ukupni troškovi koji postoje zbog jaza u zaposlenosti između žena i muškaraca, odnosno, činjenice da su žene manje angažovane od muškaraca na tržištu rada, procenjeni su na 1,8 milijardi evra ili skoro 4.8% bruto domaćeg proizvoda. Drugim rečima, da je stopa zaposlenosti žena jednaka stopi zaposlenosti muškaraca, tj. ukoliko bi rodni jaz u zaposlenosti bio potpuno zatvoren, društvo bi bilo na dobitku i to u iznosu od 1,8 milijardi evra. **U slučaju kada posmatramo nešto realniji scenario, u kojem ne dolazi do potpunog zatvaranja rodnog jaza u zaposlenosti već samo angažovanja na tržištu rada neaktivnih žena koje bi želele da počnu da rade, ukupni troškovi iznose 4,2% BDP-a. Dakle, ukoliko bi žene imale istu stopu zaposlenosti kao i muškarci, onda bi društvo bilo u dobitku za 4,8% BDP-a, a ukoliko bi se aktivirale sve neaktivne žene koje žele da počnu da rade, ostvarili bismo dobitak u iznosu od 4,2% BDP-a.**

Posmatrali smo i različite kriterijume ranjivosti i njihov uticaj na stope zaposlenosti žena. Niske kvalifikacije i mali broj godina radnog iskustva, postojanje hroničnih oboljenja ili invaliditeta, život u regionima Zapadne, Istočne i Južne Srbije, posebno u ruralnim krajevima, umanjuje šanse za zapošljavanje žena. **Položaj žena romske populacije je svakako najranjiviji. Njihova stopa zaposlenosti od svega 12% zaostaje čak 26 procentnih poena u odnosu na zaposlenost žena koje ne pripadaju romskoj populaciji.** To je jednim delom posledica veoma visoke neaktivnosti (76% Romkinja je neaktivno, a 54% žena van romske populacije), ali i prepreka s kojima se suočavaju u dobijanju posla i kada ga aktivno traže. Naime, 45% Romkinja je nezaposleno, što znači da skoro svaka druga aktivno traži posao, ali ne uspeva da ga dobije.

Veća zaposlenost nije samo važna za ostvarivanje materijalne sigurnosti, već pruža i kvalitetniji život usled psiholoških prednosti, kao što je osećaj pripadanja, identiteta, autonomije, samopoštovanja i posedovanja socijalnog statusa. Istraživanja za evropske zemlje su pokazala da je nivo zadovoljstva životom i nivo sreće u proseku veći kod zaposlenih nego kod nezaposlenih žena, dok je osećaj izopštenosti iz društva veći kod žena van tržišta rada, u odnosu na one koje su zaposlene²¹.

21 Eurofound (2016), *The gender employment gap: Challenges and solutions*, Publications Office of the European Union, Luxembourg

S tim u vezi, smatramo da bi javne politike trebalo da budu usmerene ka podsticanju žena ka uključivanju na tržište rada, ne samo zbog očiglednih ekonomskih koristi na koje smo ukazali u ovom istraživanju, već i zbog psiho-socijalnih prednosti koje se beleže kod žena integrisanih u proces rada.

U narednom periodu, zbog posledica izazvanih epidemijom virusa korona, mogu se očekivati pogoršanja na tržištu rada. Zbog specifičnosti krize, odnosno činjenice da je deo poslova preorijentisan na rad od kuće, ovo će posebno uticati na produktivnost zaposlenih žena, jer se zbog porodične podele poslova od njih očekuje da veći deo vremena provode s decom, koja sada imaju i dodatne obaveze u kući zbog nastave na daljinu. To potvrđuju nalazi Centra za mame²² – više od pola ispitanih mama koje su tokom vanrednog stanja radile od kuće smatra da su bile manje produktivne. Na njihovu produktivnost su uticali briga oko dece (49,4%), ostale porodične obaveze (25,8%), stres i anksioznost u vezi sa situacijom u kojoj su se nalazile (7,6%) ili neki drugi faktor (17,2%). Istraživanje Secons-a²³ je pokazalo da su žene podnele najveći teret nakon uvođenja vanrednog stanja, jer su činile čak 86% zaposlenih „na prvoj liniji zaraze”. Takođe, povećan obim poslova u domaćinstvu i briga o članovima porodice uglavnom je ostala na ženama (u 70% domaćinstava), koje su te poslove dominantno obavljale i pre krize.

Upravo zbog novih okolnosti koje mogu da potraju i narednih godinu dana, kao i veće potrebe da žena bude prisutna kod kuće, postoji veća verovatnoća da će neke žene odustati od radnog angažovanja. Ako pogledamo delatnosti koje su prve pogođene krizom, za sada još nema naznaka da bi ženska zaposlenost mogla da bude više ugrožena od muške. Naime, u sektoru umetnosti, zabave i rekreacije 60% zaposlenih su muškarci, a ostatak žene. U saobraćaju čak 80% su muškarci, dok je u uslugama smeštaja i ishrane gotovo jednaka zaposlenost muškaraca i žena. Drugim rečima, u delatnostima koje su više pogođene krizom, veće je učešće zaposlenosti muškaraca.

No, podsetimo da je i prethodna globalna kriza iz 2008. godine tako počela: muškarci su činili većinu zaposlenih u sektorima koje je kriza više pogodila, ali su mere štednje, koje su ubrzo usledile, bile usmerene ka javnom sektoru gde većinu zaposlenih čine žene. Takođe, mere štednje su smanjile izdavanja na socijalne usluge koje mahom podržavaju žensku zaposlenost²⁴. S obzirom na to da su mnoge zemlje, pa i Srbija, pokrenule značajne programe pomoći privatnom sektoru otkako je počela epidemija virusa korona, povećavajući na taj način veličinu deficita i javnog duga, postoji opasnost da, kada izađemo iz akutne faze krize, država opet pređe na neki vid mera štednje. To bi loše uticalo na dostignute uspehe na polju rodne ravnopravnosti, a posebno u oblasti zapošljavanja, jer se tu promene dešavaju mnogo brže i lakše nego na polju jednakosti zarada. S tim u vezi, ovo naše istraživanje, koje pokazuje značaj angažovanja žena na tržištu rada, može da posluži kao jedan u nizu argumenata zašto je važno prilikom donošenja novih mera i politika imati u vidu rodnu perspektivu.

22 <http://centrazmame.rs/blog/2020/05/20/majcinsto-u-doba-korone-rezultati-istrazivanja/>

23 <https://www.secons.net/article.php?a=131>

24 Perugini, C., Zarkovic, J. and Vladisavljević, M. "Austerity and gender inequalities in Europe in times of crisis", *Cambridge Journal of Economics*, Vol 43, Issue 3, p. 733-767

X PREPORUKE

Kroz obrazovne politike bi trebalo podržati trend rastućeg obrazovnog nivoa žena, imajući u vidu pozitivan uticaj višeg nivoa obrazovanja na aktivaciju žena na tržištu rada. Naši rezultati pokazuju da obrazovanje pozitivno utiče na aktivnost žena, jer one sa višim nivoom obrazovanja imaju veću verovatnoću da se aktiviraju na tržištu rada. Kada žena u Srbiji ima univerzitetsku diplomu, šanse da se aktivira na tržištu rada su veće u odnosu na druge evropske zemlje (izuzev Istočne Evrope gde, takođe, nalazimo sličan rezultat kao i u Srbiji). Kod nas je obrazovni nivo mladih žena u proseku viši, ne samo od obrazovnog nivoa muškaraca iste dobi, već i od starijih žena.

Neophodno je povećati broj i dostupnost usluga čuvanja dece, jer je to najbolji put za značajnije uključivanje žena na tržište rada. Naša analiza pokazuje da na aktivaciju žena značajno utiče starost dece, pa se tako s rastom uzrasta dece smanjuje jaz u zaposlenosti između muškaraca i žena. Rodni jaz u zaposlenosti iznosi čak 25 procentnih poena kada je najmlađe dete uzrasta do 3 godine, što može da sugeriše da su usluge čuvanja dece nedostupne ili nepristupačne u pogledu cene.

Zapadna, Istočna, Južna i Centralna Srbija bi trebalo da budu u fokusu kreatora javnih politika kako bi se investicije posebno usmerile ka tim delovima zemlje u cilju rasta ukupne zaposlenosti. Posebno bi trebalo obratiti pažnju na podsticanje zaposlenosti žena u regionu Zapadne i Centralne Srbije, gde je rodni jaz u zaposlenosti najveći. Regionalno posmatrano, najveći rodni jaz u zaposlenosti nalazimo u regionu Zapadne i Centralne Srbije, gde muškarci imaju za 16,6 procentnih poena višu stopu zaposlenosti od žena, a najniži jaz je u Vojvodini, gde je razlika u stopama zaposlenosti između polova 11,5 procentnih poena. Vrlo blizu vojvođanskog je i rodni jaz u zaposlenosti u beogradskom regionu, gde su, inače, najviše stope zaposlenosti žena. Ovo je najverovatnije posledica većeg broja raspoloživih radnih mesta u ova dva regiona u odnosu na ostatak Srbije.

Trebalo bi sprovesti evaluaciju aktivnih mera za zapošljavanje, imajući u vidu rodnu perspektivu. Naše ranije istraživanje²⁵ je pokazalo je da ne postoji evaluacija mera gde su u fokusu bile žene, pa tako i ne znamo koji od aktivnih mera za zapošljavanje daje bolje rezultate u pogledu veće zapošljivosti žena. Ovo bi bio važan input za Nacionalnu službu za zapošljavanje u njihovom radu sa ženama, i to posebno u filijalama koje su prisutne u regionima Srbije gde postoji izraženiji rodni jaz u zaposlenosti.

25 Žarković, Jelena and Vladislavljević, Marko. 2016. *Women's access to economic opportunities in Serbia*. World Bank Group, Washington, D.C.

Važno je analizirati prepreke koje postoje na putu veće zaposlenosti žena u ruralnim krajevima. Ako pogledamo podelu na ruralne i urbane delove zemlje, jaz u rodnoj zaposlenosti u ruralnim krajevima iznosi 21 procentni poen, dok u urbanim krajevima iznosi svega 9 pp, s tim da je zaposlenost muškaraca skoro jednaka u urbanim i ruralnim delovima zemlje, dok je zaposlenost žena ta koja zaostaje. Analiza prepreke za veću zaposlenost žena u ruralnim krajevima bi trebalo da pokaže da li se radi o konzervativnijoj sredini, u kojoj se smatra da bi žena prevashodno trebala da se bavi domaćinstvom, ili u ruralnim oblastima postoji manje poslova koji odgovaraju ženama kao i njihovoj potrebi da usklade posao s obavezama u kući?

Početak naredne godine trebalo bi sprovesti istraživanje u cilju procene broja žena koje su prestale da rade zbog većih obaveza u kući i brige o deci tokom epidemije virusa korona. Epidemija je dodatno aktuelizovala temu balansa između porodičnog i privatnog života. Prenosjenje radnih obaveza u kućne uslove komplikuje situaciju posebno za žene s obzirom na to da je na njima najveći deo tereta poslova vezanih za brigu o deci i domaćinstvu. Do kraja ove godine će isteći mere podrške države privatnom sektoru u cilju prevazilaženja problema izazvanih pojavom epidemije, tako da će procena uticaja krize na tržište rada biti pouzdanija, ukoliko istraživanje krene da se sprovodi početkom 2021. godine.

Potrebno je nastaviti s naporima usmerenim ka daljem unapređenju položaja osoba s invaliditetom i uklanjanju sistemskih prepreka za njihovo uključivanje na tržište rada Stopa zaposlenosti žena s hroničnim oboljenjima i nekom vrstom invaliditeta je za 21 procentni poen niža od zaposlenosti žena koje nemaju oboljenja i invaliditet. Treba, međutim, imati u vidu da je jaz u stopi zaposlenosti između osoba s invaliditetom i bez invaliditeta u Srbiji sličan prosečnoj veličini jaza u Evropskoj uniji. Iako to znači da naša politika zapošljavanja, koja prepoznaje osobe s invaliditetom kao ranjivu kategoriju, nije manje efikasna od iste takve politike u Evropskoj uniji, potrebno je nastaviti s unapređivanjem položaja osoba s invaliditetom.

Nova istraživanja bi trebalo da osvetle faktore ranjivosti koji doprinose izrazito niskoj stopi zaposlenosti siromašnih žena. Stopa zaposlenosti siromašnih žena iznosi svega 20%. To može biti posledica istovremenog dejstva više faktora ranjivosti: nižeg obrazovanja, života u određenim regionima zemlje ili u ruralnim krajevima. To sugerise i visina indirektnih troškova za ovu grupu, s obzirom na to da su plate, koje bi primale da se angažuju na tržištu rada, kao i pripadajući iznosi poreza i doprinosa na plate, niži za njih, nego za žene koje nisu siromašne. Takođe, potrebno je kvantitativna istraživanja kombinovati s kvalitativnim metodama, kako bi se dodatno osvetlili razlozi neaktivnosti kao i poteškoće s kojima se nezaposlene žene suočavaju na tržištu rada. To bi bila korisna informacija za eventualnu modifikaciju postojećih mera usmerenih ka povećanju zapošljavanja žena.

Potrebno je uraditi novo istraživanje o položaju Romkinja na tržištu rada. Naša analiza se bazirala na poslednjim raspoloživim podacima, koji su uključivali kategoriju nacionalnosti kao anketno pitanje, a to je bila Anketa o radnoj snazi iz 2016. godine. S tim u vezi, da bi se bolje osvetlili faktori koji sprečavaju romsku populaciju da se u većoj meri aktivira na tržištu rada, bilo bi korisno da se organizuje sprovedenje novog istraživanja na tu temu.

LITERATURA:

- Avlijaš, Sonja. (2017). *Žene i rad. Ka političkoj ekonomiji tranzicije*. Akademska knjiga. Novi Sad.
- Eurofound (2016). *The gender employment gap: Challenges and solutions*, Publications Office of the European Union, Luxembourg
- Eurofound (2012). *NEETs – Young people not in employment, education or training: Characteristics, costs and policy responses in Europe*, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Cuberes, D. and Teignier, M. (2015). *How Costly Are Labor Gender Gaps? Estimates for the Balkans and Turkey*, Policy Research Working Paper 7319, Washington, D.C. : World Bank Group
- ILO (2012). *Global Employment Trends for Women 2012*, International Labour Office, Geneva
- Lofstrom, A. (2009). *Gender equality, economic growth and employment*. Swedish Ministry of Integration and Gender Equality
- OECD (2012). *Closing the gender gap: Act now*, Organisation for Economic Cooperation and Development, Paris.
- Perugini, C., Zarkovic, J. and Vladislavljević, M. "Austerity and gender inequalities in Europe in times of crisis", *Cambridge Journal of Economics*, Vol 43, Issue 3, 733-767
- SIPRU (2019). 59. Bilten o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva <https://mailchi.mp/gov/59-bilten-o-socijalnom-ukljucivanju-i-smanjenju-siromastva-11-13112019>
- RZS (2008). Studija o životnom standard: Srbija 2002-2007. Republički zavod za statistiku Srbije
- RZS (2019). Anketa o radnoj snazi. Republički zavod za statistiku Srbije
- Veerle, M. (2011), "Cooking, Caring and Volunteering: Unpaid Work Around the World", *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, No. 116, OECD Publishing.
- UN Women. (2020). Ekonomska vrednost neplaćenih poslova staranja u Republici Srbiji. Rodna analiza. Agencija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena, Beograd
- Žarković, Jelena and Vladislavljević, Marko. 2016. *Women's access to economic opportunities in Serbia*. Washington, D.C. : World Bank Group.
- Internet izvori:
<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/EDN-20200306-1>
https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Gender_pay_gap_statistics
<http://centarzamame.rs/blog/2020/05/20/majcinsto-u-doba-korone-rezultati-istrazivanja/>
<https://www.secons.net/article.php?a=131>

ANEKSI

Tabela A1. Individualne naknade, broj primalaca po podgrupama

Obrazo-vanje	Godine starosti	Ukupan broj žena	Naknade za nezaposlenost	Porodična penzija	Naknade po osnovu invaliditeta	Naknade za obrazovanje
Osnovno	20/34	48,972	806	0	1,888	0
	35/49	90,858	232	1,471	2,531	0
	50/64	110,592	977	2,014	1,617	0
Srednje	20/34	124,477	1,579	116	295	0
	35/49	165,536	879	0	2,352	0
	50/64	133,600	8,776	348	1,450	233
Visoko	20/34	55,792	1,202	0	0	482
	35/49	28,973	0	0	0	0
	50/64	18,961	2,231	0	670	0
	Ukupno	777,760	16,681	3,949	10,804	715

Tabela A2. Porodične naknade, broj primalaca po podgrupama

Obrazovanje	Godine starosti	Ukupan broj žena	Naknade vezane za porodicu ili decu	Naknade vezane za održavanje domaćinstva	Ostale socijalne naknade
Osnovno	20/34	48,972	24,606	17,376	1,290
	35/49	90,858	27,592	12,441	1,441
	50/64	110,592	15,040	22,201	1,060
Srednje	20/34	124,477	40,313	12,155	995
	35/49	165,536	34,978	13,136	4,765
	50/64	133,600	10,423	8,371	3,122
Visoko	20/34	55,792	6,865	1,327	684
	35/49	28,973	3,073	1,492	840
	50/64	18,961	863	653	918
	Ukupno	777,760	163,752	89,152	15,116

Tabela A3. Ukupni troškovi zatvaranja rodnog jaza u zaposlenosti, ranjive grupe

	Br. žena potreban za zatvaranje jaza u zaposlenosti	Ukupni troškovi	% BDP-a
Bez dece	175,541	141,716,300,058	2.98%
Deca do 3 godine	49,786	40,838,688,169	0.86%
Deca 4-6 godina	23,825	19,595,473,761	0.41%
Deca 7-14 godina	49,088	40,079,879,686	0.84%
Van braka:			
Bez dece	57,966	50,350,732,297	1.06%
S decom	8,269	7,654,779,163	0.16%
U braku:			
Bez dece	129,145	99,545,993,217	2.09%
S decom	111,700	90,106,123,735	1.90%

Tabela A4. Ukupni troškovi zatvaranja
rodnog jaza u zaposlenosti, ranjive grupe

	Ukupni troškovi	Individualni transferi	Socijalne naknade	Indirektni troškovi	Br. žena potreban za zatvaranje jaza	Troškovi kao % BDP-a
Beograd	1,027,892	8,621	14,925	1,004,346	63,072	1.36%
Vojvodina	794,129	6,962	33,502	753,664	67,317	1.12%
Zapadna i Centralna Srbija	791,892	14,645	21,123	756,124	98,646	1.64%
Istočna i Južna Srbija	675,067	7,093	28,604	639,370	61,475	0.87%
Ruralni delovi zemlje	714,135	10,049	24,330	679,756	167,670	2.52%
Urbani delovi zemlje	901,445	9,129	25,747	866,570	121,108	2.30%

Tabela A5. Ukupni troškovi zatvaranja rodnog
jaza u zaposlenosti, ranjive grupe

	Ukupni troškovi	Individualni transferi	Socijalne naknade	Indirektni troškovi	Br. žena potreban za zatvaranje jaza	% gdp
Bez hroničnih oboljenja ili invaliditeta	814,845	6,314	25,617	782,914	180,563	3.09%
Sa hroničnim oboljenima ili invaliditetom	803,004	16,459	23,891	762,654	76,654	1.29%
Nisu u riziku od siromaštva	854,409	15,283	20,222	818,904	206,854	3.72%
U riziku od siromaštva	756,810	2,433	31,116	723,262	87,637	1.40%
Žene sa niskim kvalifikacijama i malim radnim iskustvom	733,788	3,326	37,271	693,191	34,403	0.53%
Ostale žene	823,567	10,586	23,083	789,897	253,034	4.38%

